

NÅGRA FAKTA KRING FRANZ KAFKAS LIV.

Kaj Bernh Genell

2021

Copyright © Kaj Bernh. Genell 2021

PRAG PÅ KAFKAS TID.

MAN HAR LÄNGE genom åren diskuterat biografins möjlighet/omöjlighet. Säkert är i alla fall att biografien tillhör de mer "osäkra" vetenskaperna. Robert Louis Stevansson inrangerade den bland de allra lägsta. Vad kan man veta om en annan människa? Detta har många frågat sig, bl.a. Jean-Paul Sartre, - jämför ovan - bland annat i förhållande till Baudelaire och Gustave Flaubert.

"Biografins möjlighet ligger i empatin", skriver kafbibiografen Reiner Stach, optimistiskt. Det, som jag själv här skriver här, måste – som allt som rör biografi och historiska skildringar – präglas av ett stort mått av gissningar. Förvånande och roligt med tanke på det öde som väntade Kafkas byrålademanus är det faktum, att Kafka, själv, en gång planerade en självbiografi.

Först något om den komplicerade historiskt-sociala och historiskt-kulturella bakgrund, mot vilken Franz Kafkas verk i vilket fall som helst måste ses, sekelskiftet 1800-1900 i Prag, en provinshuvudstad i den Österrikisk - Ungerska dubbelmonarkin. Dubbelmonarkin var stor, och omfattade år 1900 så mycket som vad vi nu skulle benämna femton olika nationaliteter. Österrike och övriga lydländer inom imperiet styrdes ju ända sedan 1848 av Kejsar Franz Joseph, och denne skulle komma att i sextioåtta år styra sitt rike, som enligt bedömare hade en "klerikal-liberal" karaktär och under vars skenbara oförändrighets yta det kokade – kanske främst i det centrala och förmögna Wien – av allehanda idéer inom politikens, vetenskapens och kulturens område.

Prag ligger – grundad redan på 700-talet av en viss drottning Libuse – på

ömse sidor av Moldau, en biflod till Elbe, på ett ställe där Moldaus floddal är som allra bredast. Staden ligger nästan exakt mitt i det dåtida Böhmen - nuvarande Tjeckien. I en vy i ord över Prag år1900 kunde vi se följande: Åtta broar, bland den Karlsbrücke, byggd på 1300-talet, prydd med 30 helgonstatyer, som vackra och tunga korsar floden.mängder av gotiska kyrkor och större byggnader pryder staden. På den vänstra stranden, som är brantast, ligger borgen Hradschin , de böhmiska kungarnas väldiga palats, som är det dominerande blickfånget, mäktigt överskuggande staden. Hradschinborgen - den väldiga - ligger bakom Kleinseite och är byggd i ore-gelbunden, och i vaterad stil, d.v.s. med stöt-tande byggnadsdelar. Denna mycket ofta, ge-nom långliga tider, tillbyggda borg har hela sjuhundraelva rum. Invid borgen. Norr om finns en ravin, Hirschgraben, och på andra sidan denna ligger slottsträdgården med Villa Belvedere, byggd på 1500-talet, redan på Tycho Brahes och Kopernicus´ tid, Brahe som också ligger begravnen i Prag. Från borgen skjuter man sedan länge av uråldrig sed ka-nonsalut för att hälsa det nya året välkom-met. Så ock på Kafkas tid.

På högra stranden är flackare be-byggelse. Centrum upptar, när Kafka lever där, åtta stadsdelar: på den högra stranden, benämnda Altstadt - "Gamla stan" -, Jo-

sephstadt, Neustadt, Vysurad, och Lieben, samt på den vnstra Kleinseite, Hradschin, och Holesovnic-Bubna. Runt om ligger förstäder, och staden är den tredje största i monarkin. Altstadt är den tätast bebyggda statsdelen med ett virrvarr av krokiga gränder. Mitt i detta Altstadt ligger Grosser ring, vanligen kallad Altstädter Ring, en öppen plats med en minnespelare i mitten. Vid Altstädter Ring ligger rådhuset. Tyska universitetet ligger likaså här i Altstadt. I Altstadt's bebyggelse råder en trängsel och ett virrvarr av trånga gator och små innegårdar, täckta genomgångar genom husen, likt dem Goethe beskriver i sin självbiografiska *Dichtung und Wahrheit*, såsom ofta förekommande i dennes födelsestad, Frankfurt. Runtom Altstadt syns Josephstadt, den judiska stadsdelen, med judiska kyrkogården. Husen här är mindre. Gränderna trängre. Neustadt omger i sin tur dessa delar, och här ligger bl.a. den största tyska teatern. Förutom denna teater finns en tjeckisk nationalteater och fyra privata. Att få av dessa miljöer förekommer i igenkännbar form i Kafkas verk, kan dock redan här nämnas. I några tidiga manus förekommer hänvisningar. I övrigt har miljöerna en dunkel medelbar funktion via Kafkas mer omedvetna själsregioner.

Staden var år 1900 ytterligt etniskt komplex. Befolkningen delades språkligt

i c:a 35-40.000 tysktalande bland den stora majoriteten 400.000 tjeckisktalande. Dessa grupper levde i mångt o mycket separerade. Staden Prag var i Europa vid denna tid oförliknelig, då det levde skilda folkgrupper "med och mot varann", tjecker och tyskar och judar, tjeckisk- resp. tysktalande, i samma stad. Dessa grupper var ju inte alls lika stora, de talade inte samma språk och de levde s.a.s. inte tillsammans.

Vad gäller judarna, så betraktades de inte med samma misstro i alla tider, utåt sett var de år 1900 ganska så integrerade i staden. Av hela Prags befolkning var 9 % judar detta år. Av de tysktalande i Prag var nu i sin tur i själva verket hela 2/3 judar. Totala antalet invånare i grannmetropolen Wien var ca. 1,7 miljoner, mer än 3 gånger fler än i Prag alltså. Antalet judar i Wien hade ökat från mindre än 4000 individer år 1848 till över 150.000 kring 1900. Detta kan jämföras med Prags 23.000. I Wien var klyftorna inte av den invecklade struktur som just i Prag. I Wien var som kontrast antisemitismen konstant starkare än i Prag. Wien hade också under en tid en antisemitisk borgmästare, den ökände Karl Lueger. Klasskillnaderna var enormt stora i Böhmen, liksom i hela det habsburgska riket. Man hade en relativt modern författning från 1860-talet, garanterande bl.a. allas frihet och alls lika

värde och rättigheter. Till stor del sköttes förvaltningen i Prag av tysktalande, medan näringsliv och kommers sköttes av tjeckisktalande, eller i alla fall på Tjeckiska. Man gick i olika skolor, efter etnisk grupp med olika språk, och läste olika tidningar beroende på vilken grupp man tillhörde. Man arbetade ofta med distinkt olika saker i skilda yrken, gifte sig bara inom gruppen, umgicks bara inom gruppen. Man bildade här och där föreningar för försvarandet av kultur och idéer. Ju högre utbildning, desto mer föreningar! Det judiska gettot Josephstadt i Kafkas födelsestad var det största i Europa. Där hade judar bott sedan stadens tillkomst men det hade upplösts 1848, samma år som Franz Josef I besteg Österrike-Ungerns tron. Judarna hade med gettots upplösning fått fulla medborgerligarättigheter. Till exempel hade de nu fått rättighet att ingå äktenskap, - vilket ditintills förvägrats dem. Delvis talade man här jiddisch, särskilt på landsbygden. Judarna i Böhmen var, sägs det, annars antingen tysk- eller tjeckisktalande. Så var t.ex. Kafkas far en tjeckisktalande jude, född i södra Böhmen, medan t.ex. Freuds far Jakob var tysktalande jude och född i Mähren - nuvarande Moravien. Troligt är att Kafka inte behärskade jiddisch särskilt bra, - han levde ju i övre medelklassen - men att han dock förstod idiomet, och det framkom i ett tal han höll un-

der senare år, att han inte fann detta bland-
idiom särskilt svårt, särskilt inte för en tyskta-
lande, men att det kom naturligt, och att det
inte krävde några som helst studier.

JUDARNA

DET FANNS DÅ i Prag ett starkt socioekonomiskt band mellan de två tyskta-
lande grupperna, och detta förhindrade i nå-
gon grad antisemitismen. Denna blossade
ändå, då och då , upp, särskilt i dåliga tider.
Man kan här tänka på den ensartade karaktär
som Prag fått kring året 1900, så att en teori
om "the triple-ghetto" – refererande till judar-
nas speciella situation där - föddes. Judarna
befann sig i tre avseenden avskilda: Socialt (
borgerligt), rasmässigt (judisktalande) och
nationellt (tyskt). Härur har s.k. litteratur-
vetare och sociologer, i många fall också
ganska spekulativt, sökt härleda den speciella
karaktär i person, tema och miljö , som man
tycker sig finna i Franz Kafkas verk. Denna
vinkel är i alla hänseenden onekligen viktig
att ha i minnet. Prag var vid denna tid – ge-
nom sin långa historia som splittrad stad i
Europas mitt – en märklig upplevelse för uti-
från kommande. En bild sedd ur icke-tysk
synvinkel men ur fransk får man i den unge
Guillaume Appollinaires lilla berättelse om ett

besök i Prag år 1905, i boken L'Hérésiarque et Cie., där det berättas - felaktigt - att nästan alla som bodde i Prag endast talade tjeckiska, och att den stora majoriteten formligen hatade den tyska delen av befolkningen, som då föregavs "suga ut" landets rikedomar. Så sågs dessa tyskar kanske i mycket - och enligt novellen - som fiender. Judarna - i sin tur - sökte oftast assimilera sig i denna tysktalande aristokrati. Judarna men kom tidvis - traditionellt företagsamma som alltid - att bilda egna föreningar och klubbar, hellre än att gå in i redan existerande o.s.v.. De etniska spänningarna i staden blommade upp mycket ofta, i demonstrationer och kravaller, till stort besvär för det kejsarliga styret och satte periodvis sin prägel på staden. Prag fick, mycket beroende på detta, en depressiv prägel och staden kom delvis av de tyska invånarna att betraktas som en "död stad", dock inte av de kämpande tjeckiska nationalisterna, som snart nog skulle nå framgång, efter det stora kriget.

Det gamla judiska gettot Josephstadt i Prag var kanske Europas största och dessutom mycket gammalt. Den judiska befolkningen har här varierat i storlek, ibland stort sett utdriven av härskare, alltid varit skild från det övriga samhället, ofta utsatt och hårt beskattad, och har en mycket lång och säregen historia inneftande särställning, diskriminering och övergrepp. Judarnas tillvaro

genom alla århundraden i Prag präglas, stort sett, av en egenartad misär, dels orsakad av egna religiösa auktoriteter; man tilläts tidvis ha eget uråldrigt rättssystem, lett av rabbiner, men också av att kungen bestämde också redan år 1551, att alla som tillhörde den judiska befolkningen i Prag, inte bara skulle bo i Gettot, men likaså bära en väl synlig gul lapp på huvudbonaden - män som kvinnor. Denna bestämmelse som fanns, i varianter vissa tider spridd i Mellaneuropa, behölls i århundraden. Josephstadt var, som skydd mot attacker från antisemiter, låst om nätterna. Var och en av de sex, eller tidvis sju portarna till denna stadsdel hade fyra nycklar, som var och en var deponerade hos olika statliga stadstjänstemän. Historien om detta folk inboende i Prag är i mycket en berättelse om en enastående uppfinningsrikedom och sammanhållning.

Att Prag, mot denna historiska bakgrund, - genom diverse den historiska slumpens händelser - fått en så speciell atmosfär, undgick inte dess litteratörer, vars antal växte. Tidskrifter uppkom lika snabbt som de dog. Bland den tyskspråkiga litteratur, som inte härmade den aktade klassiska tyska, fanns en stor genre, vars centrala tema var det mystiska och spökliga Prag. Begynnelsen på den genre, den mystiska, eller "spök-litteraturen" torde vara gammal, och spåras enl. traditionen

vanligen långt, långt tillbaka till den legenda-
riske judisk-pragensiske rabbin Jehuda Loew
och den av denne författade berömda fabeln
om den egendomliga figuren Golem. Loew
levde kring år 1600. Golem, pastischerad åt-
skilligt av senare pragförfattare som Gustav
Meyrink och Egon Erwin Kisch, - var en ge-
stalt av lera som i denna berättelse i alla
versioner - fick liv, mystiskt, genom att en
rabbi Maharal lade ett papper - med det out-
talbara namnet på Gud skrivet, (papprets
namn = hebr.: "shem"), i munnen på den.
Kafka refererar troligen till legenden om Go-
lem bl.a. när han ensam klagar, som han då
och då gjorde, att han aldrig levat, i termer
av att han är ett stycke lera, som aldrig fick
liv.

Länge hade juden betraktats
såsom skild från det övriga samhället i majo-
riteten stater i bl.a. just Mellaneuropa. Juden
ansågs inte bara speciell, men även av väldigt
många såsom lägre stående än de övriga
medborgarna i samhället undantagandes här
och där romen. Denna inställning visavis ju-
den var inte bara "gemene mans", men omfat-
tades även av vetenskapen, medicinen, an-
tropologin m.m.samt filosofin, Fichte, Scho-
penhauer, Nietzsche, m.fl., samt av många av
skönlitteraturens o. dramats olika skapare.

Judens ställning – som outsider – i Österrike och Centraleuropa vid denna tid är inträngande behandlad bl.a. av Sander L. Gilman och i Sverige av Per Martin Meyerson . Denna syn på juden, från det omgivande samhället, omfattade alla judar, vare sig de var heljudar eller uppblandade, troende eller sekulära, achkenazy eller sefarder, o.s.v.. Man diskuterade ofta, särskilt under 1800-talet, judens sjukdomar, och judens särdrag. Eugenetiken var på frammarsch i stora delar av Europa. Ofta hade juden inte fulla medborgerliga rättigheter och var, hur som helst, ofta utsatt för hån och påhopp – eskalerande till förföljelser i dåliga tider. Allt detta drabbade då i olika grad t.ex. sådana judiska personer, som vi bl.a. möter i Gilmans bok, såsom t.ex. Kafka och S. Freud . Juden tillhörde – enligt den allmänna meningen – en särskild ras, och denna ras var då inte bara underlägsen, men också konkret sett fysiologiskt annorlunda, och mer sjuklig än den "vanliga" ("ariska", kristna människan, oduglig till soldatyrket m.m.. Det fördes, inte bara kring 1900, men längre tillbaka, en intensiv medicinsk debatt om judens oftast enbart föregivna fysiska handikapp. Man talade om judens svaghet i ben och fötter - plattfot, hålta, m.m.. Gymnastiken var ett frekvent debattämne i de högre samhällsklasserna. Juden ansågs ofta mindre lämpad för krigstjänst. Kafka blev

frikallad från militärtjänst, då han ansågs för klent byggd, inte av något annat skäl. Juden ansågs ha ett antal sjukdomar i större grad än genomsnittet av befolkningen. Bl.a. diabetes och syfilis. Västjuden ansågs av många fysiologer friskare än östjuden. Somliga knöt denna skillnad till det vanligen rikliga användandet av tobak hos östjuden. Judens självbild pendlade mellan en ganska aristokratisk, och en, där man under omvärldens tryck befann sig i ett beklagligt faktiskt underläge, och i ett läge av en ständig, skiftande, osäkerhet. Det födes av de styrande ett maktspel med och kring juden. Den judiska gruppen var dock allra oftast väl sammanhållen och byggde på ett klan- och familjetänkande. Alla judar var läskunniga, eftersom detta låg i kraven som den religiösa tillhörigheten krävde. På landsbygden kunde man dock här och där finna judar som kunde läsa, men enbart hebreiska.

Judarna i Europa tvangs ofta att byta vistelseort, och man hade på många ställen förutom Prag getton ordnade, dels för att ha kontroll över dem, dels för att skydda dem. Otvivelaktigt hade bl.a. den katolska kyrkan en stor skuld i förföljelserna av dem, liksom även mycket idégods från kristendomen hade. I mitten av 1800-talet engagerade sig Karl Marx, i Zur Judenfrage, i frågan om judisk emancipation och debatterade mot

Bruno Bauers skrift Die Judenfrage från 1844. Vi återkommer till detta.

POLITIK, TEATER, LITTERATUR.

"När tiden dog för egen hand,

var han den handen."

Brecht om Karl Kraus

PRAGUNIVERSITETET, Universitas Carolinae Pragensis, hade anor från år 1348, och var grundat av Karl IV "för att hans kungarike Böhmen också skulle smyckas med en mängd vidsynta män, och därmed trogna undersåtar, som i sin oupphörliga hunger efter vetenskapens frukter skulle

finna dessa på eget matbord och betrakta det som överflödigt att vandra ut i världen, söka upp utländska folk eller tiggas efter dessa." Universitetet hade av den senare regerande kejsaren, Franz Joseph, gjorts till ett tudelat sådant år 1882, för att tillfredsställa behov som bl.a. uppstod ur det problem, som tvåspråkigheten utgjorde. Så uppstod ett tjeckiskt och ett tyskt. Kejsaren – en för folket naturligt nog närapå "osynlig" person – led av ständig, berättigad, oro över den disparata sammansatta befolkning (16 olika etniciteter!, plus-minus några, beroende på hur man räknar), som han regerade över. I det heterogena habsburgska riket förflyttades människor ganska flitigt, – av politiska skäl. Man ville, i (geo-)politisk list eller panik, blanda befolkningen, för att kunna hålla samman det väldiga riket.

När nämnde Einstein kom till Prag detta år (1910), för en ordinarie tjänst vid det universitet, där Franz Kafka då studerade, fann Einstein stämningen i staden under Hradschin-borgen "fientlig", och det intellektuella klimatet magert. Byråkratin föreföll honom kvävande: "En oändlig massa skrivelser för den obetydligaste förändring.". Till slut kunde icke den annars så godmodige och chesefrie Einstein annat än utbrista: "Die Tintenscheisserei ist endlos." (d.v.s.:/ "Bläckskittandet är ändlöst." /.). Han klagar också t.ex.

över att vattnet inte kan drickas, om det inte först kokas. Staden Prag finner han dock mycket vacker, men han märker en viss fiendskap mellan folkgrupperna. Med den tjeckiska delen av befolkning hade Einstein nära nog ingen kontakt, men även den tyska föreföll honom ytterst svårtillgänglig:

"Det är inga människor med naturliga känslor, glädjelösa och med en egendomlig blandning av ståndsdunkel och servilitet, utan tillstymmelse till välvilja mot sina medmänniskor. Pompös lyx bredvid skriande elände på gatorna. Tanketomt utan tro."

Ståndsdunkel och servilitet! Vi kan nog förutsätta att Albert Einsteins omdöme kommer sanningen närmare än t.ex. Max Brods. Eller så präglas Einsteins inställning av utanförskap, såsom icke varande infödd pragbo. Brod torde ändå vara att se mer som en idylliker, (och part i målet , i det att vara just pragbo ...) och just den typ av robusta person, som man kan tänka sig skulle kunna stå ut med Prag, såsom infödd och hemmablind. Mången gång skulle Kafka och Brod dock enas om att de båda två vantrivdes i Prag. Ingen av dem skulle i själva verket stanna kvar där. Franz Kafka var – i motsats till Brod - en djupt sorgsen, självförebående ung man, intuitivt upptagande samhällliga

stämningar, en som mer fann glädje i blotta ordvändningar, och inte minst i sina vakendrömmar, mycket mer än i det kanske något ytligare liv som Brod med sådan entusiasm lät sig tjusas av. Brod var en betydligt mer social natur än FK. Kafka, något elakt:

"/... / men jag kan inte komma ihåg /.../ att ha fört ett stort, sammanhängande, hela mitt väsen blottande samtal med honom, / i.e. M. Brod / såsom det självklart ändå måste ha hänt, när två människor mitt i en omgivning av egendomliga och känsliga uppfattningar och erfarenheter rådfrågar varandra. Och Maxens (och många andras) monologer har jag då verkligen åhört, för vilka bara den ljudliga, men för det mesta också den stumma motparten fattades."

I skuggan av det sjudande Wien hade även Prag också ett ganska livligt kulturellt klimat under de år då Kafka växte upp där. Man hade i Prag ett tyskt universitet. Elevantalet här på Kafkas tid var c:a 17000. Även fanns två tyska teatrar, varav den ena var musikteater, åtskilliga kulturföreningar o.s.v. Kafka kunde på teatern se sådana verk som August Strindbergs Fröken Julie, flera av H. Ibsens dramer, samt t.ex. Shakespeares Hamlet, Nathan der Weise (G. E. Lessings upplysnings- och toleransdrama i Voltaires

anda.), Schillers, Goethes, Molières, G. B. Shaws pjäser, även Arthur Schnitzlers, - ett av Kafkas hatobjekt - och han kan också möjligen ha besökt en föreställning av Giuseppe Verdis Rigoletto, med Enrico Caruso i huvudrollen.... Vi är inne i en tid - 1871-1914 kallas t.ex. av R. Svanström "Den långa fredens tid" i Grimbergs världshistoria - på tröskeln till en ny. Lite beträffande teaterkulturen, och vad FK ansåg om den, kan man följa i de, i vissa avseenden utslätade, Brevet till Felice. Man kan undra om Kafka alls tog till sig musiken, operorna och teaterpjäserna annat än mycket starkt vinklat och subjektivt som ett led i hans kamp med sig själv och som ett led i författandet. Inget talar för att Kafka riktigt kunde ta till sig konst på ett brett sätt.

Den, som hävdar att staden var maktmässigt splittrad, har nog ändå använt sig av ett allmänt omfattat s.k. sociologiskt faktum. Just Max Brod Kafkas bäsate vän, en klart konservativ människa, betecknar alltså stämningen i Prag såsom naiv, och det var närmast som ett störande revolutionärt inslag i den bilden, när den för sionismen kämpande Martin Buber där startade sin tidning, där Kafka kom att bli representerad, eller när Karl Kraus, som hade grundat sin tidning Die Fackel 1899, i Wien kom därifrån till Prag för att föreläsa. " Preussen är frikos-

tiga med munkorgar." menade Kraus: "Österrike är isoleringscellen, i vilken man får lov att skrika högt."; en beskrivning av den "repressiva toleransen", långt före Marcuses tid. Kraus talade inför entusiaster i studentföreningen "Die Halle". Den store häcklaren av både politiska och kulturella företeelser - inte minst psykoanalysen, kom till den lilla pragensiska studentföreningen hela femtio gånger från år 1910 och framåt.

Oswald Spenglers bok om västerlandet var en betydande händelse kring krigsutbrottet. Spenglers undergångsvision är ju förvisso av det suddiga och metaforiskt Geistesgeschichtliche slaget, men den är, vid ett mer inträngande studium, en sådan Geistesgeschichte rörande kultur. Spengler hävdade att kulturhistoria var "fysiognomi", samt att en kultur var en organism. Kraus skulle senare polemiskt och fintligt komma att kalla Oswald Spengler för "der Untergangster". Om Kafka personligen lyssnade till Kraus' föredrag är inte säkert, men det är högst troligt.

Ytterligare en judisk intellektuell som, liksom Kraus hade gjort, lämnade judentomen, ty detta var då vanligt och mode, var wienaren Ludwig Wittgenstein. Kraus var den senares favoritförfattare. LW. lät alltid eftersända Die Fackel till sig, var han än befann sig.

Rabulisten Kraus blev senare en kraftig motståndare till den moderna sionismens grundare, publicisten Theodor Herzl samt även vapenndragen Buber, som ju Kafka hade en del affärer med. Det finns en stark likhet mellan den extremt polemiska naturen hos Kraus och t.ex. den hos t.ex. Søren Kierkegaard. Båda dessa litteratörer behövde i ett vissa avseenden ett starkt motstånd för att kunna producera. Ty denne senare hävdade, inte utan personlig övertygelse: att "Auktoriteter kan man inte ha till någonting." i sin bok *Philosophiske Smuler*. Även hos F. Kafka spelar "auktoriteter" stor roll. Makt är ju ett av de stora grundteman, som vi möter hos Kafka. Jfr. här även den utveckling i auktoritetens skugga som Max Weber, och själva sociologin, genomgick med direkt hänsyn till dennes fader , som en parallell till Franz kamp mot sin far.

Vikten för Prag av att Kraus besökte staden kan icke nog understrykas. Man bör här tänka på att Prag alls inte då hade några stora, lysande intellektuella, som med omvälvande idéer och karisma kunde stimulera direkt kulturlivet. I Wien fanns däremot många sådana personer. Kraus' inflytande var brett : om detta vittnade både Freud och t.ex. Arnold Schönberg. Kraus är i stort sett är oöversättbar, delvis p.g.a. den språkliga virtuositeten och de subversiva dubbeltydigheterna.

För Robert Musil var Karl Kraus otvetydigt en Freuds jämlike i samhälleligt inflytande inom Franz Josefs rike. Kraus lät tiden, och tidens ord, speglas genom en mångbottnad satir. Efter krigsslutet fortsatte Kraus med sin tidning, men reste också runt i det habsburgska riket på föreläsningsturnéer, som blev till personliga shower, nästan som ett slags stand up comedies. Han skrev senare komiska och satiriska libretton till Offenbachs musik och turnerade med en föreställning, där han ensam med ett piano, sin sång och sina enastående kvicka texter "underhöll" det av honom föraktade etablissemanget. Karl Kraus dog år 1936. Brod skulle senare - vilket säger en del om inflytandet från Wien - karaktärisera sig själv och Kafka såsom prag-österrikare.

Man levde i en tid främst behärskad av borgerligheten. Borgerlighet innebär dubbelmoral. Att leva i en kultur präglad av den inre spänningen mellan två moraler kom dennas konst- och kulturyttringar - inkl. filosofi - att bli speciella, och dess utseende att präglas av en inre oro. Att spänningen måste ta sig uttryck i någonting katastrofiskt, var en känsla fanns under ytan. Över denna yta härskade det skenbara lugn, som skapades av en balans upprätthållen av en klassåtskillnad, och en repression av arbetare, en kamp mellan fäder och söner, ett centraleuropeiskt

fält, där makten var en allians mellan kapitalet och den gamla bördararistokratin. På vissa håll i östra Europa var slaveriet inte upphävt. Arbetarrörelser och strejker var nyss uppfunna medel för/av under/arbetarklassen att hävda sig. Olika politiska ideologier, som anarkism, anarkosyndikalism och socialism yttrade sig i bildandet av föreningar, internationaler, fackföreningar och samfälliga protester, samt ibland regelrätta upplopp. Sociologin var just officiellt uppfunnen av Émile Durkheim, i Frankrike, och den sökte explicit finna orsakerna till de samhällsliga och politiska förloppen i smått som stort. Filosofin skulle i vissa fall tvinnas samman med sociologin, såsom redan historiefilosofen innan, som t.ex. Hegel och G. Vico, faktiskt gjort, och som fallet delvis var med Spengler, och skulle fortsätta göra, om än utan att använda termen "sociologi". Nu tillhörde Kafka borgarskiktet under denna egenartade och sig allt snabbare omvälvande tid. Han kom som författare att tillhöra det man kallar "modernismen", en riktning som framför allt, med sitt märkliga begrepp tillhör just denna tid. Som medborgare kom han aldrig att bli någon revolutionär, och hans sympatier för olika socialistiska rörelser stannade vid mer eller mindre praktfullt provokativa och underhållande yttranden i privatlivet.

FRANZ KAFKAS LIV

Franz Kafka var född i Prag 1883 och döptes efter kejsar Franz-Josef, av sin assimileringsörstörande far Herman. Franz var ende son till denne, en från Böhmen 1881 invandrad bondson. Denne, Herman Kafka, var av västjudiskt ursprung, och klädeshandlare. Hans fru, Julie f. Löwy, av östjudisk härkomst, var dotter till en pragensisk välbärgad bryggare. Släkten Löwys var, med medelklassens mått, bildad. Där hade funnits en rabbi, och där fanns FKs ogifte morbror Alfred, som var statlig järnvägsdirektör i Spanien, Onkel Siegfried, halvbror till Julie, som var ogift läkare och en annan morbror, också denne ogift, samt Rudolf, styvbror, som var bokhandlare och som konverterat till katolicismen. Denne Rudolf träffade de sällan, och denne betraktades som något av svart får i släkten. Rudolf tog sitt eget liv 1922 liksom senare Siegfried långt senare gjorde 1942, men då för att förhindra deportering till Theresienstadt. Mycket stora delar av släkten Kafka kom att utplånas av Hitler.

Franz farfar, Jakob Kafka, var en fattig kosher-slaktare, dog hemma i byn Osek i Böhmen när Franz var helt liten, vid hög ålder. Apropos namnet "Kafka" kan nämnas följande: när Kejsaren, Josef II, hade låtit assimilera judarna, så tog sig dessa, i de tjeckisktalande områdena, ofta djurnamn som efternamn: Kafka = Tj.: kavka = Sv. kaja. Namnet Kafka kom också att hindra att familjens affärslokal plundrades under de etniska oroligheter som blommade upp mellan de tjeckisktalande och de tysktalande från och till.

Herman Kafka, en stor och kraftigt byggd karl, var medlem i judiska församlingens råd, och tillhörde den enda synagoga i Prag som hade gudstjänst på Tjeckiska, vilket förblev det enda språk, som han helt behärskade. Herman var även medlem i en judisk förening, - antalet föreningar i Prag var mycket stort, c:a 200 - men var för övrigt mest inriktad på sin affärsrörelse. Det hade i Europa i århundraden funnits en spänning mellan de mer "liberala" assimileringsinriktade västjudarna och de konservativa, mer religiösa, östjudarna. I Franz Kafkas familj fanns något av båda grenarna representerade. Någon ortodox judisk uppfostran fick inte Franz, då det inte rimmade med faderns uppfattning om juden och om judarnas framtid i Centra-

leuropa. Herman Kafka var framgångsrik och en auktoritär familjefar.

Kafka hade tre systrar, kallade Valli (g.1913), Elli (g.1910) och Ottla (g.1920.). Två bröder dog (den ene i mässling, den andra av en öroninfektion) mycket tidigt, Georg, 1885-1885; Heinrich 1887-1888. Vi vet att Julie tidigt tog hjälp till att ta hand om barnen och att Franz hade en fransk guvernant, Mademoiselle Bailly, från tidiga år. Han lärde sig Franska av henne, och kunde senare läsa detta språk flytande och gärna. Man hade kokerska, hembitråde, hushållerska, ett faktotum, "Das Fräulein", en tjeckiska, den enbart tjeckisk-talande Marie Werner(-ová) ,och flera guvernanter avlöste varann. Julie tycks ha gjort sig själv nästan osynlig, utom för mannen. Franz Kafka växte upp i ett tvåspråkigt hem. och han var tvåspråkig, även om han uteslutande gick i tyska skolor och den tyska delen av universitetet. Hebreiska lärde han sig aldrig fullt ut. Familjen bodde alltid i Altstadt eller nära. Från hösten 1912 bodde man i ett hus vid Altstädter Ring, i "Kinsky-Palatz", där faderns butik också låg i bottenvåningen, samt där även Ftanz´ realskola låg. Man hade från våningen utsikt över floden Moldau. Anna Pouzarova, en av guvernanterna, eg. hembitråde, närmast barnflicka, men också lekkamrat till barnen Kafka - bara två år äldre än FK - ger långt senare

1995 i Der Spiegel en bild av den unge Franz och hans syskon i Kafkas hem:

"Jag hade hand om uppfostran av Franz Kafkas tre systrar. Det var den 15-åriga Gabriela, den 13-åriga Valerie och den 11-åriga Otylie (Ottla). Ella gick redan i privatskolan i Schönborns, och de två andra flickorna följde jag varje morgon till skolan på Fleischergasse. De två flickorna var pigga, lärde sig lätt, - den temperamentsfulla Ottla var bångstyrig, men också ett älsklingsbarn. Franz studerade juridik vid det tyska Karls-Universitetet /..../. Bredvid dörren stod skrivbordet, där det låg Römische Recht i två band. /...../ Den unge herrn var mycket flitig. När han var hemma satt han nästan alltid vid sitt skrivbord, studerade och skrev. Herr Hermann Kafka, barnen och jag åt vanligen middag utan Fru Kafkas närvaro. Denna åt först när "chefen" åter gått till affären. När Franz vid middagstid kom hem, så åt han helst tillsammans med modern. /---/

Två gånger i veckan kom pianolärarinnan. /... /. Ottla tog en dag hem en gul kanariefågel, och Franz beundrade den, liksom de yngre systrarna gjorde. Han gav den ett namn - Karabontara -, ett namn tillräckligt komplicerat, för att flickorna måste öva sig på det, för att inte bryta tungan av sig, som Franz uttryckte det. Efter ett tag hade det lilla flygfåt vant sig vid det namn som Franz be-

stämt. Kanariefågeln flög på mornarna, när vi öppnade buren, omkring i vardagsrummet, där man sällan var. Om det var ledig tid för lek, så gick Valerie (/Valli/) in i rummet, sträckte ut sin hand och ropade: "Karabontara!". Kanariefågeln kom flygande, satte sig på Valeries hand och lät sig bäras till buren. Uppenbarligen hade Franz tränat den under sina lediga stunder. Snart efter kanariefågeln kom ytterligare ett "djur" in i familjen, när flickorna någonstans funnit en liten hund - en Fox terrier: "Men vem skall sköta om hunden, när ni är i skolan? Självfallet hembiträdet!". Och så var det alltså nödvändigt att föda upp hunden, som inte kunde äta själv än, och vi måste mata den först med flaska med mjölk och sedan med mjölkskål.

När Franz kom in till oss i köket, blev jag och kokerskan Fanny alltid glada. Den unge herrn var ingen vän av billiga skämt och skoj. Även hans muntra blick var på ett sätt samtidigt allvarlig. Han frågade om hur vi mädde och om vi hade mycket att göra. /..... /.

Franz Kafkas mor, Fru Julie Kafka, tyckte jag mycket bra om ända från första ögonblicket. Hon var sysselsatt alla vardagar i affären och även söndagsförmiddagarna, men trots det aktiv i hushållet och vänlig mot alla.

Under mitt år som anställd hos familjen Kafka blev inte en enda gång någon sjuk, - alla tycktes ha järnhälsa. /..... /

Inför loven kom Franz, uppklädd till gala, in i köket med ett kaffekannslock på huvudet, och med ett skärp över bröstet, gjorde honnör, för att sen avlägsna sig. Kanske hade han klarat något prov. Snart efter for vi på ferier till Zalezly (Sallesel) i närheten av Ustí nad Labem (Aussig, vid Elbe). Vi badade ofta och länge i Elbe och solade oss på stranden, alltid avskilt och utan baddräkter, för att känna oss som en del av naturen, och för att njuta av solen och sommaren. Franz åkte till Dresden, men kom snart tillbaka. Det gjorde honom gott att vara på landet. Han cyklade mycket och spelade tennis med en vacker flicka. Efter återkomsten till Prag skrev han en längre dikt - "Stella". Så hette nämligen flickan." (A.P. Der Spiegel, 1995.)

Att Franz var mycket förtjust i Anna P. förmodas av Gerhard Rieck, som anför belägg för denna tes. Men Rieck hävdar inte bara detta, men att hela författarskapet är determinerat av denna tredubbelt förbjudna kärlek, och redogör så för alla transformationer, som denna kärlek i FKs verk föregivet genomgår. Den av AP nämnda dikten, "Stella", tycks vara den enda kärleksdikt som Kafka skrev under hela sitt

liv. Tilläggas kan att kanariefåglar, icke bara Karabontara, alltid förekom i hemmet. Man hade också två katter. Man kan konstatera att barnen tilläts lära sig spela piano. Utan tvivel gick detta för sig, eftersom paret Kafka båda två inte var hemma om vardagarna, men arbetade.

Mycket tidigt kom Franz i konflikt med fadern. Han blev en gång i tidiga år, som kanske 4-5-åring, utelåst på balkongen, som straff för en mindre förseelse. Bl.a. just Rieck fäster (liksom ju FK själv i sitt brev till fadern ...) stor betydelse vid denna händelse. R. kallar den för grundtraumat hos Kafka. Sonen hade, som han själv beskriver det i Brevet till fadern, gått upp på natten, "inte på grund av törst, men dels för att förarga, dels för att underhålla" och bett föräldrarna om ett glas vatten. Fadern hade blivit arg, och hade burit ut honom på balkongen och reglat dörren, och så lämnat Franz i bara nattskjortan därute i kylan. Denna händelse, menar Rieck, skulle ha understrukit faderns makt, och hos FK traumatiskt, i denna form bevarat, förstärkt ett Oidipuskomplex hos honom, något som Kafka aldrig nånsin skulle komma över eller förbi. Så menar också R., att denna händelse är - eller kan vara - ett s.k. "täckminne" för hela situationen, för Oidipussituationen, för Franz förhållande till den "brutale" fadern, - och för ett sexualtabu, i

enlighet med Freuds teorier om Oidipuskomplexets betydelse. Julie skulle här ställt sig som stödjande av tabut. Andra menar att denna händelse är – medvetet eller omedvetet – uppförstorad av Kafka, och att när den nämns så centralt i Brevet till fadern – som alltså var ett verkligt brev, skrivet, vad vi vet, i nov. 1919 i landsorten, så var det måhända överdrivet.

Man bör kanske hysa ett visst tvivel just beträffande vikten av upplysningen om denna bestraffningshändelse. Kafka skriver om den som vuxen i ett brev till fadern. Han både anklagar och förlåter fadern i detta brev, där han således, uppenbarligen fruktlöst, söker komma över en situation, som han upplever själv att hans far försatt honom i. Brevet, bestående av fyrtiofyra maskinskrivna sidor, överlämnades av Franz till modern, Julie, som dock aldrig gav det till fadern. Att detta svek skedde har antagligen sekundär betydelse. Den mest signifikanta i hela denna historia är ju det, att Kafka inte alls vågade personligen ge brevet till fadern. Man kan misstänka att skrällen för fadern varit stor, och grundlagts tidigt. Men Franz hyste också kärlek till sin far.

Av ett annat brev, det fyra sidor långa brevet till Max Brod, - skrivet 4 dec. 1917, där FK avslöjar sin oerhörda skräck för rätter (det s.k. "rättbrevet"!), kan man dra en

del slutsatser, då kanske särskilt om man har Freuds essä om Råttmannen in mente: nämligen att Kafka hade, vad man skulle kunna kalla, en form av solid tvångssyndrom, och de hos honom frekventa straffantasierna är troligen tätt förknippade med ett helt kluster av ångest, tvång och kastrationsskräck, med rötter i den låsta oídípala situationen. Många kafkaberättelser har skuld och straff som tema. Att Kafka som vuxen hade masochistiska sexuella böjelser, och att han berättade om dem, det har Brod avslöjat. Angående Råttmannen, så hade denne Freuds patient läst om kinesisk råttortyr i samma bok som Kafka, d.v.s. i Octave Mirbeaus *Le jardin des supplíces*, sv. Lidandets lustgård, LI, s.180f., vilken ibland generellt nämns som "förlagan" till Kafkas I straffkolonin.

Herman Kafka torde haft en mycket stor, nära nog förödande, betydelse för den unge Franz. Inte förrän framåt 1923, då i Berlín, tycktes han kunna släppa något av sitt känslomässiga beroende av denne.

På grund av att den unge Franz aldrig visade något intresse för "galanterivaru"-butiken, eller affärer i allmänhet, men hellre för konst, litteratur o.s.v., så brukade fadern under F.K.s gymnasieår i frustration reta Franz, och han använde då gärna vass oförblommerad ironi, kallade sonen för

"Herrn Kafka", samt med omotiverat anklagande indignation visa upp de frostsador på händer och fötter, som han som barn hade fått vid arbete med att på lervägar med skottkärria frakta fläsk i alla väder, alla årstider, för sin far, Jakob Kafka, i byn på den sydböhmiska landsbygden. Att Herman Kafka använde ironi, kan ha haft sin botten i bitterhet över den hårda uppväxten. Dock hjälpte unge Franz till i butiken då och då - och talade där då både tyska och tjeckiska. Detta inträffade mest när föräldrarna åkt på semester. Vanligen arbetade Herman hela dagarna i butiken, Julie kanske halva, medan Ottla, den yngsta systern, nio år yngre än FK, arbetade nästan lika mycket som fadern. Centrum för familjen var affären, och, eftersom utbudet i affären inte var nödvändighetsartiklar, men små lyxartiklar, såsom schalar, spatserkäppar, paraplyer, muffar, underkläder, o.s.v., så var denna ytterst konjunkturkänslig.

Julie nämns knappt i dagböckerna, medan fadern ofta är närvarande i dessa, samt - nödtorftigt maskerad - i verken. Franz kände sig bl.a. fysiskt underlägsen fadern, och i samband med den känsla av oduglighet, som i många avseenden präglade F.K., kom fadern att stå i centrum för de livsdugliga, till vilka F.K. alltså kände sig stå i - alltmer växande - motsatsförhållande till. Konflikten mellan fa-

dern och sonen kom att bestå i hela FKs liv. Fadern förekommer, ofta karikerad, ibland mer som en dunkel makt i flera av FKs noveller och romaner. När Franz kom med en av sina små böcker och nytgivna novellsamlingar och stolt gav dem till fadern, sade denne alltid: "Lägg den på nattduksbordet !" Det lär så småningom ha blivit som en rit dem emellan, en betydelsediger sådan. Herman Kafka yttrade, såvitt vi vet, aldrig ett enda ord om innehållet i sonens noveller. Troligt är att han dock läste dem. Kanske utan att begripa någonting. - Kanske föresvådade honom dunkelt något i paritet med vad Freuds fru Martha ansåg om sin mans sysslor, nämligen att denne "sysslade med någon slags pornografi". Martha Bernays hade väl här inte helt fel. - Att FKs böcker ofta i vissa avseenden, hade med fadern Herman, att göra, det är nog något, som han förmodligen insåg, men aldrig heller kommenterade. Samtidigt måste man ju inse existensen av den klyfta som fanns mellan å ena sidan fadern, som praktiskt taget vuxit upp i en potatisåker, och å den andra sonen, som med doktorsgrad, i urbant välstånd, skapat av fadern, skrev högmodernistisk prosa.

Franz Kafkas syskon var de tre systrarna. Att brodern Georg dog, två år gammal, bedrövade Franz stort, som dessutom

också i och med detta befann sig vara ende sonen.

Franz var pojkkattig och hjälpsam, skriver hembiträdet Anna Pouzarova – trovärdigt - i sina hågkomster. FKs systrar syns ha varit sinsemellan olika. Elli och Valli flickaktiga, Elli mycket tyst. Ottla självständig och stark, och avgjort mer frihetstörstande än de båda andra. Franz och Ottla syntes ha varit i somt lika, och de hade livet igenom hemligheter ihop. De bodde ju också senare i livet, under FKs sjukdom, på landet tillsammans i flera månader. Ottla är onekligen i FKs brev och enligt foton en karismatisk och intagande figur.

Om Franz Kafkas barndom vet vi inte mycket. Han tycks ha varit lugn, vänlig och välorganiserad som yngling. Liksom han förblev hela livet, om än kanske oron steg, och han företedde autistiska drag eller drag av Aspergers. Dessa har förmodligen sällan med barndomsupplevelser att göra. Jämför t.ex.: psykoanalytikern Alice Miller, Du sollst nicht merken, där Miller gör en psykobiografisk analys av FK utifrån perspektivet: den "frånvarande modern/skräcken för den dominerande fadern". Som Miller menar, så har modern, Julie Kafka, som i 3-årsåldern förlorade sin mor, som bara blev 28 år, kanske själv inte varit helt kapabel att ge kärlek.

Sammanfattningsvis kan man säga, att utifrån de källor till familjelivet hos Kafkas som finns, så tonar fram en bild av en familj, där det känslomässigt var varken särskilt varmt eller särskilt kallt. Dans och musik förekom sparsamt i familjen. Det kortspel fadern ägnade sig åt med vänner på kvällarna, var ett enkelt kortspel - föraktat av FK - och när vänner inte fanns till hands, så spelade modern ensam kort med Herman. Denne tycks ha levt för arbete och familj. Religionen betydde inte någonting alls för någon i familjen. Det tjeckiska tjänstefolket utmålas i brev och dokument som äligt, tillgivet och snällt. Franz själv tycks inte varit något "klängigt" barn, - att han nu skulle ha saknat omvårdnad och ömhet finns inga direkta uttryck för. Men det kan också ha dolts för oss. Fadern hade en klar bild av hur han ville att hans familj skulle vara, och han hade klara, rationella, bestämda planer för sina barn. Modern verkar ha varit nöjd med sin lott. Ekonomin i familjen - och släkten i övrigt - verkar varit ordnad, om nu Kafkas än inte var rika, men man råkade alla onekligen så småningom in i ekonomiskt svåra tider i början av 1920-talet med accelererande inflation. Syskonen tycks ha hållit sams, olika som de var, och man hjälpte varann, som vanligt inom judiska familjer, om än delvis på order från familjeöverhuvudet. Familjen blev aldrig särskilt för-

mögen eller framgångsrik. Många av familjemedlemmarna råkade ju ut för de mest fassansfulla öden. Om Franz Kafkas syn på sin ungdom/barndom kan man något få inblick i, om man läser hans debutprosasamling *Betrachtung*, där det främst är det ouppnåeliga och bitterljuva, som stannar såsom rest hos läsaren.

Hur familjesituationen och förhållandet till fadern kom att sätta prägeln på en stor del av hans sinne har utretts av många. Familjen var en trygghet för honom. I sitt författarskap kom han ofta att lätt maskerad skildra hela denna familj, och märkligt är att familjemedlemmarna inte protesterade mot detta, men mer var roade av det, särskilt systrarna.

Under gymnasietiden iakttog den unge tystlåtna unge Franz en avvisande attityd mot den då florerande romantiska versen. FK rentav demonstrativt avvisade den, i borgerligt ressentiment, o. skrev nästan enbart, men mycket gärna, prosa. Hela romaner. (som inte är bevarade.) Han utmärkte sig i förbund med en klasskamrat, Hugo Bergmann, sedermera Teologie Dr. o. professor i filosofi i Jerusalem, genom att energiskt hävda socialistiska åsikter.

Någon speciellt duktig skolelev var Kafka inte. Han hade svårt för matematik

o liknande, låg dock annars betygsmässigt något över genomsnittet i alla ämnen och lyckades efter de för den känslige gymnasisten dåförtiden alltför vanliga åren av vända med sin studentexamen 1901. Han var hela skoltiden igenom rädd för att inte klara av studierna. Kafka skrev in sig vid Ferdinand-Karls-Universitetet för juridikstudier efter en ansats till studier i kemi samt en termins studier i humaniora. Han hade egentligen inte alls något intresse för ämnet juridik. Han ämnade skaffa sig en anställning, behaglig och inkomstbringande nog att tillåta honom att författa halvtid, eller om nätterna.

=====

Kafka tycktes vara "född med" en enkel o flytande stil. Redan tidigt förhåxad av orden. Jfr. här vad Sartre kom fram till om Flaubert. Vad betyder en "förhåxelse av ord"? Man ser i dagböckerna, att F.K. skrev mycket, och gärna , på ett vackert, spänstigt, otvunget o. detaljrikt sätt. Dagböckerna är behagligare och intressantare att läsa, än de många breven, där Kafka ofta är omständlig, givetvis mindre öppen och tycks rentav ofta manipulativ. Han är dock inte histrionisk som personlighetstyp. Han är noggrann och eftertänksam, logiskt klar och låter sig sällan ryckas med av känslor. Vissa brev, som de till sina överordnade, är mästestycken av takt och

finess. Nästan lustfyllt eleganta och korrekta. Så kom orden, för FK, - troligen - att stå lite "i vägen" t.ex. för en omedelbar naturupplevelse, och måhända för en naturlig människo- och livsupplevelse. Eller kanske förhöll sig det hela tvärtom, orsaksmässigt. Kafka skulle senare många, många gånger under sitt liv i brev och dagböcker, måhända också i berättelserna själva, understryka, att litteratur var det enda som betydde något för honom.

Vid universitetet, Carolinum, hade man alltså denna studentklubb, "Die Halle", där det ordnades med föredrag om kultur, filosofi, politik o.s.v., dit bl.a. Kraus kom. Kafka besökte regelbundet denna kulturklubb, men fann samtidigt sin favoritlektyr för resten av livet: memoarer och biografier. Kafka läste rikligt med böcker och tidskrifter av alla slag livet ut. Troligen dagligen, bl.a.: Bohemia, Deutsche Arbeit, Der Jude, Der Prager Tageblatt, Hyperion, Wir. En nästan jämnårig kamrat, den redan nämnde Max Brod, en lätt kutryggig, kortväxt pojke, höll ett föredrag om Arthur Schopenhauer, och dennes syn på ödet och framtiden, i klubben den 23 Oktober 1902. Eftersom Brod i sitt föredrag gick till angrepp mot Friedrich Nietzsche och kallade rentav denne "svindlare" - och eftersom Kafka i motsats till Brod uppskattade N., så sökte FK upp Brod efter föredraget, och man diskuterade livligt, under stark positionering.

En vänskap startade dock här, som skulle vara livet ut, men som blev mindre intensiv efter det Brod gift sig år 1912. Vännerna Max och Franz läste sedan åtskilligt litteratur tillsammans, bl.a. både Platon och Flaubert, båda på originalspråken! Flaubert kom att bli Kafkas stora förebild. Man hade högläsningar av Flaubert hemma hos varandra. Det hände att Kafka, excentriskt, inte alls dök upptill sammankomsterna, om han inte visste, att han fick lov att läsa Flaubert högt.

Senare kom FK att något umgås med Franz Werfel, poet och teaterrecensent m.m.. Franz Werfel var i sin tur en av Kafkas mest fränt kritiska läsare. Denne konkurrent var charmig, extrovert o. mångbeläst, yngre än Kafka, och hävdade om Kafkas debutsamling *Betrachtung*: "Det där blir aldrig läst utanför Böhmen!". Han kom att få rejält fel. En av de andra senare mer kända författare som Kafka något lite kom att känna var Robert Musil, som, ostentativt begåvad, först studerade filosofi i Berlin, blev officer, och sen sent slog sig ned i Wien, som tidningsredaktör, varifrån han flydde först 1933, för att, ruinerad efter hyperinflationen i hemlandet på 20-talet, nära nog utfattig leva, som gift dock, ett skrivarliv i Schweiz. FK var inte imponerad av Franz Werfels prosa. Werfel gjorde emellertid stor succé med sitt författarskap. Kafka sökte inspiration på annat håll.

Det verkade i stort svårt att imponera på Kafka. Han tycks ha varit enormt kräsen när det gällde litteratur. Werfel - tillhörande "expressionisterna" - hade en enastående produktionskapacitet. Expressionisterna kom med sin upproriska dikt nästan direkt ur skyttegravarna och ut ur den europeiska chocken kring 1918.

"Man kunde tro att den expressionistiska tekniken hade uppfunnits för krigsbruk, så troget rapporterar dessa hackiga, flämtande, krampvridna verser den orimliga fantasmagori som virvlar kring skyttegravarnas befolkning. Förarbetet är gjort, fenomenvärlden söndersprängd och vårdlöst hoprörd - den 'borgerliga' verkligheten avslöjar gripande sitt innersta väsen av kaos och fasa."

skriver Klara Johansson om Sternheim, Werfel, Edschmid, Heym och Trakl 1946 i sin fina bok Det rika stärbhuset.

Intressant tycks mig också de två vännernas, Franz' och Max', privata översättande av Platon vara. Den stil i vilken dialogerna är författade, främst de tidiga, liknar i mycket vissa diskussioner som förekommer i Kafkas romaner och noveller: ett nära nog rabbinskt hårklyveri som plötsligt avbryts av något drastiskt inhopp, som förändrar diskussionen totalt. Ibland kan ju Platon också strö in bilder av mytologiskt eller metafysiskt slag, där han använder ett nyskapande, poetiskt

språk, som i Staten, Timaios. För övrigt så kan man ju se hela Kafkas författarskap som en gigantisk polemik mot just Platon och dennes filosofiska idealism. Kafka ju tillhörde världs-litteraturens mest gedigna och skarp-sinniga skeptiker. Så måtte översättandet av Platon ha varit en ganska roande och lärorik syssla för den unge man, som redan stiftat bekantskap med Nietzsche och som, i motsats till Brod, tagit till sig dennes idéer i riklig grad, med stor entusiasm och stort allvar och som senare skulle bli något av en expert på att skriva dialog.

På sommarloven under sina studieår skrev Kafka brev till kamrater, till Oscar Pollak, Baum, Kisch och Brod, och berättar om sin omfattande litteraturkonsumtion, ofta i extatisk tillägnelse, men ger också uttryck för sin känsla av skönheten omkring honom, i husen och i landskapen. Sådan känsla inför naturens skönhet skulle senare komma lysa helt med sin frånvaro hos Kafka. Ibland kom breven från München, ibland från morbror Siegfried Löwys hus på landet i det lilla idylliska Triesch norr om Prag. Kafka besökte likaså med Brod Paris, Europas kulturhuvudstad, två gånger. När Max Brod då gick på opera, valde Kafka istället att besöka en galoppbana. Man besökte också ett konstmuseum, och Kafka föll i hänryckning över en litografi föreställande Voltaire, troligen

mest i förtjusning över själva objektet. Kafkas intresse för bildkonst och musik var inte särskilt djupt. Det tycks, som om Kafkas resor till världsmetropolen Paris (1910 och 1911.) blev ... ganska misslyckade. Under den ena resan blev FK sjuk i en inflammation. Kanske att det också var mötet med denna stad, som då, under ett 15-tal år, obestriddligen var centrum för "Modernismens födelse", kom honom att s.a.s. "i stormens öga" både tappa andan och gripas av ångest. Under övriga resor var det Norditalien med Lugano och Venedig, som han kom att besöka. Kafka besökte också Tyskland, Hamburg, Helgoland och Rügen, Wien i Österrike och även Marienlyst i Danmark på badsemester. Han tillbragte under senare delen av sitt liv mycket tid på sanatorier för sin tbc. Dessa sanatorier låg på landsbygden, för luftens skull ibland högt belägna i det centraleuropeiska bergsmassivet. Med Max Brod och dennes bror Otto företog Kafka en resa till Italien, där de besökte en flyguppvisning utanför orten Brescia. Brod och Kafka hade bestämt sig för att inbördes tävla om vem som skrev det bästa referatet av denna tillställning, som i själva verket var en tävling, där också den berömde franske prisflygaren Blériot deltog.

Detta referat kom att bli FKs publicistiska debut. I dagstidningen Bohemia kunde man 28/9 1909 läsa Die Aeropläne in

Brescia. I artikeln finns bl.a. omnämmandet av den närvarande kompositören Puccinis röda "trinkernase" också i artikeln en betraktelse över tävling, perfektion och mod. Vad man slås av när man läst Kafkas dagböcker, - i Originalfassung, och det material av litterära skisser och annat, som är bevarat och sammanställt av Brod i volymen Hochzeitsvorbereitungen uaf dem Lande, är den precision i tanke och uttryck, som Kafka besatt. Här finns stort sett inte en endaste slapp, ologisk eller oprecis formulering, men allt, även i de tröttaste stunder, tycks vara hämtat inifrån ett osedvanligt klart, logiskt och balanserat (och musikaliskt) intellekt. Man - jag - slås, i egen subjektivitet, av, att det är en intelligent person som skriver, och att det finns en intensiv energi bakom, även om denna energi inte är av det allt överflödande slaget, men tycks av det mer fasthållande, precisa.

Kafka var assimilerad jude. Så gott man nu var "assimilerad" i Prag på denna tid. Han var irreligiös. Det tycks som om han ibland stöttade en sekulär sionism, mer än att han nånsin omfattade en verklig sådan. Max Brod propagerade livslångt för sionismen. Brod flyttade till Israel, slutade också sina dagar i Israel som övertygad sionist, hyllad av etablissemanget, bl.a. som hedersdoktor. Kafka själv gick ju aldrig att helt vinna över till

den sionistiska åskådningen. Saul Friedländer: "Kafka var aldrig sionist." Kafkas intresse för den judiska identiteten ökade helt visst med åren, kanske i takt med hans inre desperation - detta sammanföll också med hans sjukdom och den med åtföljande isolering och eftertanke, kanske i takt med att hans omgivning, den krets av judiska intellektuella, som han alltmer kom att tillhöra, drogs till diskussioner om den judiska gruppens isolering i Prag, samt kom mer och mer fundera kring ett idealsamhälle i Palestina. Hans studier i hebreiska språket var mot slutet av hans liv mer intensiva. Han studerade detta språk i själva verket i minst två omgångar, en period i 25-årsåldern, samt även under den period när han var dödssjuk. Det är svårt att påvisa, att detta studium hade någon inverkan på författarskapet. B. Becker har i avhandling undersökt föregivna kabbalistiska influenser i FKs författarskap.

FK var individualist, aldrig kollektivist. Han uttalade sig aldrig offentligt, vare sig i tal eller skrift, om politik eller om judiska frågor i politiska ordalag. Det är ganska viktigt att notera denna distans från FKs sida.

Christian Schärf hävdar liksom flera andra i sin monografi, att Kafka är "en skapelse av Max Brod". Man talar bland

kafkaister om den "brodske" Kafka, som den som folk i allmänhet kännertill. Schärf syftar naturligtvis här på Brods publicerande av de efterlämnade pappren. Men han bortser bl.a. ifrån att Kafka på egen hand publicerade prosasamlingar bl.a. Förvandlingen, En läkare på landet, I straffkolonin, där Brods inflytande är försumbart, men där ibland Kurt Wolff, förläggaren på Rowohlts, och ibland Kafka själv är drivande. Men såtillvida har Schärf rätt som att vad gäller de efter FKs död publicerade berättelserna och dagböckerna, så gjorde sig Max Brod skyldig till ett redigeringsarbete, som var av så grundlig omfattning, att man ofta här talar om ren "förfalskning". Det är därför, om man är intresserad av Kafka som person, viktigt att gå till de nu existerande textkritiska utgåvorna av t.ex. dagböckerna. Även beträffande romanerna Processen, Slottet och Amerika och rubriksättningen av vissa noveller måste man komma ihåg att se efter vad som "är" Brod och vad som "är" Kafka.

Franz Kafkas var från början, som nämnt, negativt inställd till romantiken. Detta gällde främst romantisk vers. Romantiken, som attityd, var honom som helhet främmande, men dess stilmedel, främst den tyska romantiska novellens form, dess berättandes formsfär, var han alltid mycket attraherad av. Kafka läste ibland reseskildringar,

och exotiska skildringar, såsom t.ex. dansken Joh. V. Jensens böcker. Ofta tog Kafka - i sin rotlöshet - sig an diverse självbildningsprojekt, - som t.ex. de nämnda studierna i Hebreiska - men brukade då ofta dela detta med någon annan, Brod, Dora eller Ottla, t.ex..

Kafka avlade examen, som avslutades med tre muntliga tentamina, rigorosum I, II och III inför 4 eller 5 censorer, såsom Fil. Dr. i Juridik år 1906 dock med enbart Godkänt i betyg. Demonstrativt måttlig ansträngning av Kafka? Denna doktorsexamen var dåför tiden en jämförelsevis enkel examen om man t.ex. ser på som krävdes i Tyskland under denna tid. Någon avhandling att försvara krävdes t.ex. egentligen inte av FK, men han skrev ändå en mindre sådan, betitlad: "Tysk och Österrikisk statlig lag, allmän lag och politisk ekonomi", skriven under handledning av Max Webers bror, nationalekonomen Alfred Weber. Efter att ha gjort sin rättspraktik, Rechtspraxis, en förutsättning för arbete inom den statliga förvaltningen och en nio månaders anställning hos en italiensk försäkringsfirma Assicurazioni Genereali, en firma med huvudkontor i det då habsburgska Trieste, vid adriatiska havet, blev FK, efter intensivt sökande efter en för honom själv mer lämplig anställning, så anställd som utredare vid den stora halvstatliga Arbeiter-

Unfall-Versicherungs-Anstalt i Prag. Dessförinnan hade FK också, allt enligt praxis, sökt och fått intyg om att han var "oförvitlig medborgare". Ett sådant krävdes också av den Öst-österrikiska staten för statlig tjänst. I Trieste var arbetsbördan mycket stor, liksom andan var kvävande, och Kafka vantrivdes med sitt arbete. FK studerade dock ett slag Italienska under denna tid. I Prag var nu fördelarna många: han var närmare sin familj och han fick en drägligare arbetsbörd. Försäkringssystemet i Böhmen var omfattande; över 200,000 entreprenörer och c:a tre miljoner arbetare var anslutna. Tjänstemännens antal var på denna arbetsplats inte mindre än 250 stycken. Endast ett fåtal av dessa var judar, vilket inom förvaltning och liknande var ovanligt.

Tid för författandet skulle nu efter examen skapas. Från 22.30 till 02.00 eller 03.00 skrev Kafka under dennes "blomstringstid", alltså under åren 1912-1917 alltifrån den formidabla natten 1912 då Domen koncipierades. Så skedde, detta skrivande om nätterna, åtminstone periodvis, ungefär halvårsvis, när omständigheterna var gynnsamma. Han tycks - som vi skall se praktiskt taget ha skrivit i stället för att sova. Franz skrev från 1909 dagbok, på den viljestarke och ständigt företagsamme vännen Max Brods uppmaning.

Det är en sporadisk dagbok. Litterära skisser/utkast är här blandade med anteckningar om hälsotillstånd och praktiska ting, om själs-tillståndet samt notiser om familjen. Vissa år förde dock Kafka ingen dagbok alls. FK bodde oftast hos familjen, i olika inte exceptionellt stora lägenheter i centrala Prag. Ibland i ett genomgångsrum.

Han valde att alltid arbeta halvtid, tycks ha haft en relativt god lön och hade aldrig, utom framåt det för de flesta bekymmersamma 20-talet egentligen några ekonomiska problem. Han lade undan en liten summa varje månad, för att känna sig friare i förhållande till fadern.

Behandlade fall (akter) från hans tid på försäkrings-kontoret, där han arbetade större delen av sin aktiva tid som jurist, finns bevarade, i vilka man kan studera hans ytterst noggranna och effektiva arbetsätt. (Amtliche Schriften.). Han leddes vid, tråkades ut av, arbetet, och hade det enbart som "Brotberuf", brödföda, en nödvändig inkomstkälla, men var en ambitiös, energisk, fyndig, omtänksam – och uppskattad tjänsteman. Det berättas att han särskilt månade om städerskorna, som kom efter det han var klar med sitt, och han funderade länge och väl vid ett tillfälle över bästa sättet att t.ex. taktfullt överlämna ett äpple till en städerska, som visat sin uppskattning över "Doktors" vänlig-

het tidigare. Han valde slutligen att lämna äpplet, tydligt ställt till henne allra längst ytterst ute på bordskanten.

Berömt bland många "kafkafantaster"/kafkaister för det sociala patoset, eller snarare: inställningen, är också det tillfälle, när han lär ha stått vid fönstret på kontoret och skådat ner över folket på torget därnere, utanför det imponerande Försäkrings-bolaget, ArbeiterUnfall-Versicherungsanstalt och sagt: "Varför kommer de hit upp och tigger om allmosor? Varför kommer de inte och tar och river hela stället, och tar vad de vill ha?". Yttranden om politik och samhällsliv, om världsläget o.s.v. är från hela FKs liv mycket få bevarade. Det finns nästan ingenting som rör världskriget eller stora politiska händelser eller ens om den fram och åter böljande antisemitismen, som mycket påverkade alla judar under denna tid, i Kafkas dagböcker eller papper. Kafka läste mycket tidningar och rörde sig relativt mycket ute. Han var också i tjänsten mycket ofta på resande fot i hela Böhmen. Kanske var det så att Kafka beslöt sig för att endast notera sådant, som mer direkt var av vikt för författarskapet.

Omedelbart efter sin anställning utsågs just Kafka att hålla välkomsttal till den då nytillträdande chefen, och han tycks ha

gett sig in i sitt nya arbete med en enorm flit, och fick också uppmärksamhet och belöning för detta. Han kom att vara anställd på denna plats, uti i ett imponant hus, beklätt med en stor habsburgsk dubbelörn, intill den nödtvungna pensioneringen sommaren 1922. Alla källor visar på att han var omtyckt av samtliga medarbetare, och inte – för övrigt – heller hade en enda fiende i hela världen. Arbetet på försäkringsanstalten innebar en myckenhet av skrivande, och skrivandet av den typ som där krävdes främjade en exakt formuleringskonst, en konst som FK redan då behärskade väl. Kafka författade mängder av rapporter om arbetsfallsolyckor och arbetsskador, samt rapporter om besök på arbetsplatser, årsredovisningar o.s.v., och alla dessa krävde en minutiös noggrannhet, och det är sannolikt, t.o.m. mycket sannolikt – enligt flera – att det sättet att skriva, där missförstånd beträffande det åsyftade noggrant undveks, och där den logiska följderna i argumentationen var av högsta vikt, kom att påverka Kafkas litterära stil. Nyckelord här är : logik, rapp beskrivning – men med noggrannhet, och ofta en skarp distinktion, och till dem återkommer vi. Att Kafkas stil, t.ex. en del resonemang i *Processen*, skulle vara påverkade av rabbinsk tradition är mindre troligt. Många anser dock att samtalet mellan prästen och Josef K. i *Processen* i *Im Dom*-kapitlet just är typiskt för ju-

disk teologisk dispyt. . Kafka var dock väldigt lite intresserad och som västjude och son till den pragmatiske Herman föga insatt i sådant som rabbinsk sofistisk.

De unga männen i bekant-
skapskretsen, även FK, besökte prostituerade. De prostituerade var vanligen etniskt tjeckiska, fattiga flickor, vanligen inte unga judinnor. Det fanns ungefär 20 bordeller i staden, och kanske så många som ett par tusen prostituerade åren kring 1915-1920. Men unga judar gifte sig dock nästan uteslutande med judinnor. Samhället tycks ha varit ganska strängt, främst informellt, segregerat mellan tjeckisktalande, lågutbildade, och tysktalande högutbildade. Kafkas vänner var i hög grad unga judiska män och kvinnor. Alla hans fästmör var judinnor. I Wien kämpade Karl Kraus en ojämn kamp för att krossa prostitutionen, men denna visade sig vara inbyggd i det liberala systemet. Om Kafkas sexuella läggning finns mängder av spekulationer. Man har förvånats över hans avslöjande i brev, som tyder på någon form av sexualskräck, sett prov på vad som kan vara homosexuella böjelser, tyckt sig se en sadomasochistisk läggning. Att Kafka hade stora livslånga problem på sexuallivets område är ganska uppenbart.

Kafka var nästan enbart intresserad av litteratur, och litteraturen stod i centrum för hans intresse hela livet alltifrån de tidiga tonåren till hans död. Kanske var annat han gjorde bortsett från arbetet som jurist inte mer än utbrytningsförsök ur litteraturen.

"Hos mig kan nog märkas en koncentration på skrivandet . När min organism blev klar över att skrivande var mitt väsens huvudsakliga inriktning, trängdes allt annat bort, som hade med sexuallivets njutningar att göra , som riktade sig mot åtanandets, drickandets, den filosofiska spekulationens, och främst musikens nöjen. Jag magrade av i alla de riktningarna. Det var nödvändigt, eftersom mina sammantagna krafter var så ringa, att de sammantagna bara kunde räcka till skrivandet."

Han tyckte om att gå på bio. Han fotograferade dock inte. Under en period i livet övade han flitigt fiolspel, men tycks inte ha varit så särskilt genuint intresserad av musik eller ofta sökt sig till den, i realiteten uppskattat den. Han nämner emellertid mycket ofta musiken som något i sig eftersträvansvärt, idealt och mystiskt, nära nog såsom något absolut gott i sig. Musiken har alltså rangen av metafysiskt begrepp hos Kafka. Han teoretiserar dock aldrig explicit över den.

Begreppet är sig självt nog. Den har dock en klar roll i Förvandlingen, Slottet, och – kanske främst – i Den sanningsökande hunden och Josefin, sångerskan eller musfolket. Kafka säger sig visserligen ha "avstått" från musiken till förmån för skrivandet, men det finns just där skäl till misstro, tycker jag.

Musik finns alltså med i hans verk, ibland som ett tecken för mänsklighet, mänsklig förmåga – ex. Gregor Samsa i Förvandlingen – eller som en bild av något annat, ljuvligt, frigörande eller/och förbryllande och mystiskt (Jfr. Slottet och musiken i telefonnäten.). Eller en "utväg"..

Över huvud taget önskade sig Kafka ofta – mindre originellt... – vara något helt annat än han var, än jurist, istället t.ex. idrottsman, – han var ju god simmare, samt kunde, trots sin klena konstitution, hantera en häst i terräng- ,tecknare eller trädgårdsmästare. Under sina konvalescenser ägnade han mycket tid till just trädgårdsarbete. Han vårdade sig strikt om sin hälsa på kuranstalter. Kafka var fascinerad av kroppsarbete, och även av vackra nakna kroppar, han sökte sig till nudistläger, t.ex. vid Östersjön och vid hälsoanstalter (Jungborn) o.s.v.. Han var ofta påfallande tunnklädd; samma slags kläder året runt. Kostym, en tunn, mycket rymlig, överrock och hatt.

Kafka hade enligt många mycket vackra ögon, blå eller gröna, och en intensiv blick. Hans hud var ovanligt mörk för en europé och liknade enligt många huden hos en indier. Kafka tycks aldrig ha fäst sig speciellt vid ägodelar, sådant som möbler, kläder, foton, eller ens böcker. Han var dock ytterligt noggrann i sitt skrivande, och med sina manuskript. Undantag finns från detta, när han låter Brod helt bestämma. Noggrannhet var en hos honom medveten dygd. Ibland kunde denna övergå i, eller sammansmälta med, tvångsmässighet. Han hade asketiska ideal, och han ansåg att det fanns en enda huvudsynd, som varje människa borde träna sig i att undvika: otålighet. Kafka var vänsterhänt.

Att Kafka behöll sin själsliga bälans och sin klara logik och sin medmänsklighet i hela sitt liv, och sitt handlag i praktiska ärenden – det kan vi bland annat se i breven till systemen Ottla. Med noggrannhet och pregnans diskuterar Kafka där alla olika utvägar för systemen att realisera sina drömmar om utbildning och om självständighet. Han erbjuder konkret hjälp. Han skriver också brev till vänner och myndigheter för att hjälpa henne, och är – alltså även i praktiskt avseende – till stor hjälp för sin "älsklingsyster", den i sin tur också mycket omtänksamma – och

slutligen helt radikalt självupppoffrande – "rebellen". Kafka skaffade egentligen aldrig något eget hem, någon egen lägenhet, annat än tillfälligt. Kafka bodde nära nog hela sitt liv, antingen hos föräldrarna, i genomgångsrum, eller i hyrda rum, eller på pensionat eller sanatorier. Undantag är likaså den mycket korta tid, då han tillsammans med Julie Wohryzek hyrde en liten lägenhet i Prag, som de dock snabbt blev av med, just i samband med den katastrofala, av familjen Kafka motarbetade, lysningen, och den tid han bodde med Dora i Berlin under sin sista vinter...

Kafka var även, på faderns order, engagerad som delägare i en asbestfabrik, vilket vållade honom en hel del arbete. Efter kriget kom han också att hjälpa de krigsskadade – förmodligen delvis i ruelle över att själv blivit frikallad från militärtjänst- och därför starta ett uppskattat, och uppmärksammat, konvalescenthem för dessa. Han stödde också ekonomiskt ett judiskt barnhem i Nordtyskland, som det verkar ända till sin död, trots hyperinflationen i Centraleuropa. Man kan, delvis, koppla dessa två ageranden till Kafkas medvetande om den konflikt, som alltid fanns latent inom det habsburgska imperiet mellan judar och den övriga befolkningen.

Kafka och Brod arbetade ett slag gemensamt på en roman, kallad Richard und Samuel, två alias - men denna blev inte mer än ett utkast, om än ett ganska vidlyftigt. (Brod tycktes - som antytt - ha en (naturlig) djup fascination över Prag, samtidigt som han, redan tidigt, ville flytta därifrån.). Vad Brod senare kom att skriva om Kafka tycks många som såsom delar av en "hagiografi". Oavsett detta var han en vän, som aldrig svek. Kanske var romansamarbetet till dels ett tecken på - från Kafkas sida - ett sökande efter gemenskap, från Brods ett tecken på både ambition och vänskap. Brod var i det närmaste outtröttlig - både i med och motgång - med råd och dåd.

Han hade som ung en liten men solid vänkrets, bestående av personer varav de flesta var sådana han mött antingen genom Brod eller på Ferdinand-Karls-Universitetet. De bestod av Oscar Pollak, Oscar Baum, Max och Otto Brod, Felix Weltsch och ibland även Franz Werfel.

Man träffades antingen på ett av de talrika caféerna i Prag, Arco, Café Louvre, Savoy, Imperial, Concordia, och andra ...eller hemma hos den blinde Baum, som var den förste av vännerna som gifte sig och skaffade en egen lägenhet. Baum hade som pojke förlorat synen i ett slagsmål mellan olika skolor

på en gata i Prag. Sådana var ganska vanliga, och var generellt baserad på olikheter i etnicitet. Baum var ju också han jude. På grund av dessa risker hade pojken Franz alltid följts till och från skolan i Altstadt de första åren av ett hembitråde eller kokerska. Kafkas hade ju under FKs barndom ett flertal anställda.

Vännerna betydde mycket för Kafka. Viktigt var förmodligen att många av dem också kom från familjer, som var mer väl etablerade sedan generationer, och hade en längre "bildningstradition" än familjen Kafka. Franz Kafka kom aldrig att bli en riktigt djupt humanistiskt boklärd människa, vilket flera av hans vänner faktiskt ganska snabbt blev, men han fick genom vännerna ändå mod att drömma om att vara med om att starta en kulturtidskrift. Det låg inte för Kafka att skaffa en encyklopedisk lärdom. Brod var då troligen mer intresserad av detta, att bli en "bildningsgigant" eller kritiker. Kafka var helt inriktad på att skapa ett konstnärskap. En klar överblick över tidens kulturella strömningar hade han dock mycket medvetet av intresse skaffat sig.

Prag hade ett rikt kabaréliv. Detta följde Kafka också. Efter arbetet var besök på kaféer, bordeller, teatrar och kabaréer något som tillhörde vardagen för den privilegierade klass som FK tillhörde.

Kafka sökte mitt i detta, som de flesta människor, det riktiga livet, det som var riktigt för honom och sökte värja sig mot ett skenliv.

"Hat gentemot introspektion. Förklaringar rörande ens själ, som att

jag igår
mådde så och så på grund av det , idag så
och så, på grund

av något annat. Men det är inte sant, ty så är det och så är det, och

därför inte så
eller så. För att kunna stå ut med sig själv i lugn

och ro, utan
att bli precipitate, (/rastlös/), leva som man
måste, inte
jaga sin svans som en hund."

(Kafka, i Dagboken)

Filosofistudier.

Kafka från början intresse för filosofi, men ingen särskild förmåga eller fallenhet. Icke för den analytiska filosofin, eller

ens för den romantisk-idealistska. Ett existentialfilosofiskt intresse för Kierkegaard, Nietzsche, Dostojevskij och Tolstoy, fanns dock, jämte till viss del estetisk-filosofiska spekulationer, båda ofta strikt knutna till hans egen, som han uppfattade det, livet igenom helt formidabla personliga utanförställning och unicitet.

Han ägde själv mycket få böcker i psykologi och i ren filosofi. Men han läste mycket, troligen snabbt. Inte minst då han var sjuk och sängliggande men även under sin vanliga sömnlöshet. På Prags universitetsbibliotek finns det faktiskt kvar en anteckning om att Kafka där lånade upp till läsesalen ett exemplar av Hegels klassiska *Phänomenologie des Geistes*, en väldig bok och en erkänt invecklad, som man knappast kan lyckas vettigt konsumera på några dagar i en läsesal.

Det är känt att Kafka ägde en bok av Fichte, förmodligen *Människans bestämmelse*. Kanske fler. Denna bok var heller ingen ovanlig volym i de bildade klassernas bokhyllor under denna tid. I själva verket är den en mycket pedagogisk och välformulerad populär-framställning av Fichtes filosofi, och samtidigt av hela den filosofiska idealismen i en av dess mer tydligaste former. Kafka studerade också , tillsammans med sin vakna och vetgiriga syster Otilia Schopenhauer. FK bör ha uppskattat den antiäuktoritära Scho-

penhauer, samt uppskattat dennes hänvisningar till skepticismen. Kafka högläste vid dessa tillfällen. Högläsning var alltid en del av Kafkas intresse för litteratur. Han läste bl.a. också Kierkegaards dagböcker, samt SKs två tidiga verk Enten-Eller och Frygt og Baeven. Kafka kände igen sig i vissa av Kierkegaards funderingar om sig själv.

Kafka ägde vad vi vet minst en bok av Marx: denne Zur Judenfrage, där frågan om judisk emancipation tas upp till kritisk granskning. Denna lilla bok på c:a 88 sidor innehåller en i förhållande till bokens omfång förvånansvärt bred diskussion om makt, om "massan", om politik och europeiska förhållanden ställda mot amerikanska, om religion och mänskliga rättigheter, en bok som än idag har filosofiskt värde, och är extremt välskriven. Där pekar Marx, själv ju av judisk familj, bl.a. på den inneboende motsättningen i religionsfrihet och mänskliga rättigheter vilka senare till dels - som de senare blev bekanta för var man - redan fanns skisserade i Frankrike av G. de Beaumont. Bruno Bauer, till vilken boken i mycke tår riktad, hävdar att ingen emancipation är möjlig så länge det finns religioner. Marx å sin sida hävdar, att ingen emancipation är möjlig för judar innan alla människor är socialt emanciperade. Boken, som är skriven redan 1844

nämner nu inget om något proletariat eller någon revolution. Marx' idéer kom ju senare, i och med 1848 års revolution, att förändras i radikal riktning.

År 1844 var ju också året när den store Balzac gav upp försöket att fullborda sin samhällskritiska roman *Bönderna*, eftersom han fick problem med dess publicering som följetong. Romanen – den ofärdiga – kom senare att, med entusiasm, kommenteras av Karl Marx i *Das Kapital* III.

En av Kafkas lärare på gymnasiet, Dr. Gottwald, kom att spela en liten roll i Kafkas utveckling, i det att denne G. i sin undervisning satte i förgrunden den då både i Wien och Prag moderne Franz Brentanos filosofi. En klasskamrat till Franz Kafka, den senare nära vännen Oskar Pollak, blev däremot filosof, – liksom skolkamraten Hugo Bergmann – och Pollak blev även utgivare av Franz Brentanos samlade verk. Bergmann skulle senare – som professor – publicera sig i ämnet "Brentano". Med Pollak, som stupade som frivillig i första världskriget, hade FK en nära och intensiv brevväxling. Kafka skonades i övrigt under detta krig, om man ser till förluster av nära och kära.

På Carolinum, i Prag hade man, som på många europeiska universitet under denna tid, en inledande del obligatorisk undervisning i filosofi. Kafka deltog i en kurs i praktisk filosofi under vintern 1901/1902, en kurs om estetiken i det musikaliska dramat, och en som handlade om grundfrågor i den deskriptiva psykologin. De båda första leddes av prof. von Ehrenfels, den senare av A. Marty. Dessa ledde även bl.a. den pragensiska s.k. Brentanocirkeln. Marty läste där högt ur Franz Brentanos verk för Kafka, och dennes vänner Hugo Bergmann, Oskar Pollak och Emil Utitz m.fl. Utitz, som varit skolkamrat med Kafka, skrev långt senare ett brev till Wagenbach innehållande bl.a. den målande och tänkvärda beskrivningen av FK: "Om jag skulle säga något karaktäristiskt om Kafka, så skulle det vara det, att det inte var något särskilt alls med honom." Detta är ju avslöjande. Även Max Brod var ett tag med i cirkeln, men skrev i pressen en elak karikatyr av gruppen, och uteslöts därför. Brod hade föga intresse för filosofi, åtminstone av det mer systematiska och analytiska slag som bedrevs i Brentanozirkel.

Smith hävdar, i essän Brentano and Kafka, att Kafka synes ha besökt denna diskussionsklubb ganska ofta, och att han var mycket intresserad av vad som pågick där,

och att man alltså också kan följa en del teman från vad som togs upp där i FKs prosaverk. Smith understryker, att intresset för Brentano var tidstypiskt. Det såg likadant ut i Wien som i Prag på det stora hela. Man vände sig från politik och mot filosofi, psykologi och individualism. Även Freud hade varit en av Brentanos elever, liksom även Husserl samt Thomas Masaryk, Tjeckoslovakiens förste president. Barry Smith tycker sig för det första kunna spåra Brentanos inflytande på två områden: dels i uppfattningen om medvetandet, om upplevelsens och medvetandet om upplevelsens sanning i jämförelse med den undflyende omvärlden, dels i frågan efter grundvalarna i etiken.

Brentanos medvetandefilosofi.

Brentano hävdar originellt, att man alltid har en självreflexion som är samtidig med upplevelsen av tingen. Detta är grunden i hans fenomenologi. Man bör här se som väsentligt att Brentano här agerar, liksom W. Dilthey, i reaktion, kontraposition, mot den gamla romantiska idealistiska filosofin, som i grunden var av konservativt slag och indirekt stödde den mitteleuropeiska centralmakten: i Preussen den ena makt i förbund med kyrkan, i Österrike: Kejsaren, och samtidigt söker Brentano et consortes finna på en väg, där

filosoferna inte "tävlrar med" naturvetenskaperna, denna väldiga kraft som nu kring 1900 seglar upp såsom framtidens kunskapskälla och frälsningslära. Fenomenologin skulle senare – kan man säga – kulminera i de resonemang som kom till ytan 1927 hos Heidegger – i dennes kryptiska *Sein und Zeit* – och lite senare, hos Sartre och sedan originellt hos Merleau-Ponty, samt Lévinas (i vars verk viss judisk filosofi ingår.).

Sysslandet med Franz Brentano och dennes filosofi bör man något stanna vid, eftersom Kafka synes ha varit mottaglig för bl.a. den slags iakttagelser kring medvetandemvärld, som Brentano och som den deskriptiva psykologin sysslade med, samt för den etik och metaetik, som finns i Brentanos verk. Det är påfallande hur det finns idéer lika Brentanos grundprinciper beträffande psykisk erfarenhet hos Kafka, såväl i *Beskrivning av en kamp* (1909) som i *Dagboken* t.ex. 1913.

Till exempel finner Barry Smith (liksom även Judith Ryan) stöd för en viss påverkan från FB i en passage i den tidiga Kafkas *Beschreibung eines Kampfes*:

"Jag vandrade vidare ostört. Men eftersom jag som fotgängare fruktade ansträngningen att klättra uppför den bergiga vägen, lät jag den gradvis bli jämnare, lät

den slutta ned mot en dal i fjärran. Stenarna försvann enligt min vilja och vinden upphörde att blåsa.

Jag vandrade i rask takt och eftersom jag var på väg neråt, så lyfte jag mitt huvud, sträckte på mig och korsade mina armar bakom mitt huvud. Eftersom jag tycker om granskogar, så gick jag genom skogar av den sorten, och eftersom jag tycker om att tyst stirra upp mot stjärnorna, så uppenbarade sig stjärnorna sakta på himlen, som de brukar. Jag såg bara några få lätta moln, som en vind, som blåste just på deras höjd, sköt genom luften, till glädje för fotgängaren.

På andra sidan, på något avstånd från min väg, antagligen åtskild från denna av en flod också, såg jag till att resa ett enormt högt berg vars högplatå, övervuxen med buskar, nuddade skyn. Jag kunde tydligt se konturerna av de högsta grenarna och deras rörelser. Denna syn, hur vanlig den nu än må vara, gjorde mig så lycklig att jag, som en liten fågel på en kvist på dessa avlägsna buskar, glömde att låta månen stiga upp. Den fanns förmodligen redan bakom bergen, arg över förseningen."

Detta stycke finner B. Smith anmärkningsvärt, i det att det hela tiden är byggt på berättarens "inre liv", alltså berättarens - hjältens - fantasier och önskningsar,

infall . Skrivandet av en passage som den nu citerade innebär ju, menar jag, att Kafka här drar ut konsekvenserna av Brentanos filosofi så till den grad, att han helt avviker från denna, i det han här skapar en sagovärld med en önskande (omnipotent – likt i Lindgrens "Idas sommarvisa"...) hjälte. Brentano inskränkte sig till att skilja perceptionen från objektet, samt att påpeka att vi alltid på något sätt var hänvisade till vår upplevelse, vilken vi samtidigt som vi hade denna, var medvetna (id est: "på något sätt") på samma gång, "oblikt" om denna medvetandegöring, och skillnaden mellan denna upplevelse och vad som faktiskt "fanns" i världen. "Inbillning" var för t.ex. Brentano en chimär. Man kan förmoda, att en så extremt fantasifull människa – på gränsen till fantastisk - som Kafka utan svårighet kunde komma på en sådan här (Idas sommarvise-)-vinkling helt utan Brentano, men jag tror visst ändå att Smith har rätt.

Vi kan här - kort - nämna om Brentano, som alltså torde vara den enda filosof , som Kafka mer grundligt, aktivt, kom i kontakt med, - vid sidan då av Platon, att denne levde mellan 1838 och 1917. Brentano utbildade sig till präst i katolska kyrkan men lämnade, i samband med besluten under första vatikankonciliet 1869-70, sitt ämbete - i samband med tillkomsten av dogmen om

påvens ofelbarhet, och blev så småningom professor i Würzburg, senare detsamma i Wien och därefter välkänd privatdocent i staden. Han företrädde senare en/sin åskådning, som förebådar E. Husserls arbeten och Fenomenologin. Brentanos idéer om en beskrivande psykologi skiljer sig markant ifrån den experimentella psykologins idéer. Man har bl.a. frågat sig om B.s psykologi trots allt kan innebära, att denne antog ett medvetet omedvetet, d.v.s. två medvetna sfärer. Vi berör detta mer nedan i samband med Freud. Detta problem uppstår ju även i fallet med sen senare, där Censorn tycks vara medveten om allt.

Brentanos etik.

Den andra influensen från Brentano på Kafkas reflexion är Brentanos etik, enligt både Barry Smith och P. Neesen, en metaetik, i vilken Brentano hävdar att det i princip går att finna ut en objektiv giltig grund för en sådan, men att denna etik, som man i princip då kan finna, i praktiken står i konflikt med moralen. Brentano företräder en värdesubjektivism, men en, i nyckelverket Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis från 1889, endast 47 sidor långt -, mycket komplicerad sådan, som har kärleksbegreppet såsom grundläggande för begreppet "rätt". B. bygger där på insikter som senare framförs i det

postuma verket *Wahrheit und Evidenz*, där B. utreder och särskiljer omdömen om upplevelser å ena sidan, och förnuftsomdömen å den andra. Detta verk har även analytiska filosofer, bl.a. anglosaxiska, haft nytta av. Det har bäring på kunskapsteori, men även på etik och på rättsfilosofi.

Brentano skiljer nämligen i sin medvetandefilosofi, på 1. Föreställningar, likt Descartes' *ideae*. 2. Omdömen (likt Desc.: *judicia*) och 3. Känslor (likt Desc, *voluntas sive affectus*). Bland dessa två senare "klasserna" spelar kärlek och hat enl. B. antitetiskt en helt avgörande roll, och han grundlägger en moralfilosofi på denna motsättning. Att säga att "A är gott" är samma sak som att säga: "det är omöjligt at på ett inkorrekt sätt älska A." . Brentano :

"Här är vi nu på det ställe där de sökta begreppen, det Goda och det Onda , har sitt ursprung, liksom även det Sanna och det Falska. Vi kallar något sant, när den i förhållande till detta satta beteckningen är riktig. Vi kallar något gott när den i förhållande till detta satta kärleken är riktig. Det med riktig kärlek älskade, det älskansvärda, det är det Goda i ordets vidaste bemärkelse."

Detta verk av Brentanos, i dess av B. själv kommenterade form, det är

ursprungligen ett föredrag , recenserades i en tidskrift av G. E. Moore 1909, där Moore ingående betraktar B.s problem att fastställa vad som är "gott i sig", och där M. finner att B. inte alls lyckas så dåligt. Invändningarna mot Brentano kom senare att bli mer och mer tydliga, t.ex. hos Moritz Schlick, centralfigur jämte Rudolf Carnap i den s.k. Wien-cirkeln, i dennes Problems of Ethics. Schlick framför en skarp kritik i första hand emot att grunda värdebegreppet i känslan av njutning (/The Pleasure-principle /), sedan mot en annan teori om absolut värde, som måste knyta en distinkt annan erfarenhet till begreppet värde, för att bestämma det :

"Enligt dem / Brentano och dennes efterföljare / så besitter vi förmågan att bestämma existensen av ett värde, på nära nog samma sätt som vi är bekanta med ett materiellt objekt genom varseblivning. Rollen som varseblivningen / perception / spelar, tas här över av en speciellt erfarenhet, som man skulle kunna kalla känslan eller erfarenheten av värde, insikt, eller något sådant; utan att naturligtvis tillföra något till en närmare beskrivning genom namngivandet. Hur som helst är det något slutgiltigt, oanalyserbart, som måste komma fram / appear / när ett värdeomdöme verifieras, och som man antingen har eller inte har, rörande vilket det

därför inte kan bli någon fortsatt diskussion.”
(Moore, 1947. s. 105.).

Brentanos teori behöver verifikation. I teorin saknas denna.

Och detta att "korrekt älska"/ "att riktigt älska", d.v.s. "att älska på rätt sätt", finns en viss metafysisk nimbus. Detta i sig kan möjligen härröra från den f.d. prästen Brentanos studier i teologi, och bl.a. konkret Aquinos filosofi. För Thomas av Aquino existerar "naturlig lag" och den naturliga lagen, Guds lag, har upptäckts av det naturliga förnuftet. Det goda är bl.a. för Aquino det som är "önskvärt", d.v.s. värt att önska som existerande, men värt enligt vem eller vad? Hur som helst är B.s formulering om "det som man inte kan låta bli att älska på ett korrekt sätt" högst problematisk, då den innefattar bl.a. ett ytterligare problem, problemet med den "korrekta" versus "inkorrekt kärleken".....

Kafka skriver inget alls om Brentano i sina papper, och det kan nog inte ses som troligt att Brentano varit av avgörande betydelse för Kafkas litterära utveckling. Blomqvist anser i sina böcker om Kafka att inflytandet från Brentano torde varit större än inflytandet från Freud "som han var ointresserad av ". Freud tjänade, menar där emot jag, som en viktig influens, lika viktig

som romantikerna, även om FK inte alls höll med denne! Kafka var nog hela livet oerhört intresserad av Freud. Kafka kan i studiet av Brentano, liksom av övrig rättsfilosofi, ha skaffat sig en inblick i problematiken kring denna och de enorma svårigheterna kring etiken i allmänhet och fått en viss vana att mer professionellt, resonemangsvis, handha dessas frågor, vilka verkligen "blommar" i hans verk, inte minst i Processen. Kafka tycks i förhållande till filosofi främst haft en nykter, aktiv och sund skepsis, inhämtad i filosofisk form främst från – och inspirerad av – Schopenhauer och Nietzsche. Denna skepsis tycks för mig genomlysa även hans estetik och författarskapet i sin helhet. Kafka tog förmodligen till sig filosofiska idéer ganska oprecist och brett och det är inte vanligt att han ägnar sig åt inträngande filosofiska spörsmål på ett annat än metaforiskt sätt. Kafkas intresse var inte filosofin men det konstnärliga uttrycket och den estetiska njutningen.

Att Kafka inte alls dolde sin relativa okunskap i fackfilosofi ser vi i ett brev, det sista, till Felice, där han helt enkelt skriver : "Kant känner jag inte till.", medan hon tycks vara något bekant med Kants skrifter, som hon citerar ur. Kafkas ord här behöver inte nödvändigtvis här ses som 100%-igt trovärdiga, delvis p.g.a. att de är del av ett

mindre finalt gräl. I umgänget med den intellektuella Hedwig Weiler kände han sig än mer okunnig inom ämnet och tycks närmast ha skämts.

Einstein, Steiner &
Freud.

En apotekarfru i Prag, Berta Fanta - efternamnet är judiskt -, hade fått dispens för att läsa på universitetet. Detta var officiellt bara öppet för män. Hon skapade också efter hand, viljestarkt i sitt hem ett helt litet kulturellt centrum, och ryktet om detta spred sig i staden. Till föredrag o. fester i detta, för det dåtida Prag udda högst intellektuella och vidsynta eldorado, kom bl.a. matematikern Kowalewski och höll ett föredrag om Georg Cantors transfinita tal. Läraren vid stadens universitet, Albert Einstein, kom dit - svulsten på kultur - och både spelade fiol, en violinsonat av Mozart, ackompanjerad på piano av Max Brod, och höll föredrag om relativitetsteorin; denne Einstein - som man, om man läser dennes artiklar i olika ämnen utanför fysiken, i politik och annat, finner mycket mångsidig och ytterst balanserad och verklighetsnära - diskuterade sedan Kants filosofi med de närvarande. Albert Einstein hade en lärartjänst i Prag år 1912 och bodde i staden med fru Mileva och barn.

Förutom Kant läste man i "fantahuset"- dit Kafka då och då sökte sig - Fichte. Max Planck kom också på besök och man diskuterade likaså - naturligtvis - psykoanalysen, som var starkt på modet dessa år strax innan kriget, och efter. Ja, just ett mode var nu detta. Som sällskapslek tydde man ofta på caféer och i salonger varandras drömmar, i Freuds "anda". Och Sigmund Freud kom förmodligen alltså att betyda en hel del för Kafka. C:a 1904 bör Kafka ha varit medveten om Freuds existens. 1910 inhandlade han och läste Freuds Leonardo da Vinci - ett barndomsminne, där Freud första gången använder begreppet "narcissism" och även resonerar kring begreppet "sublimering" centralt i Tre uppsatser i sexualteori. Kafka läste senare Freuds essä om Michelangelos Moses-staty. I december 1913 besökte Kafka ett föredrag om "Moses och samtiden", och intresset för Moses fortlevde dessutom hos FK, och han lär ha kommenterat, i närvaro av den unge studenten Janouch, en bild av den berömda Moses-statyn med orden: "Det där är ingen ledare. sade han. Det är en domare. En sträng domare." Sådan var ju inte Freuds syn på Moses. Freud såg i Der Moses des Michelangelo, genom statyn, Moses som en tragisk hjälte, en ensam historisk hero, som sammanbiten bar sin besvikelse över det judiska folket. Man kan här spekulera över

vilken "mytologi" som ligger bakom Kafkas tankevärld, i lika stor utsträckning som man spekulerar över vilken "mytologi" som ligger bakom Freuds. I Kafkas fall kan ju svaret faktiskt just som jag redan antytt till en del vara...: Freud. I Freuds fall finns en dragning till meta-mytologi, religion, m.m.. Vad man då avser med begreppet "mytologi" kan ju då vara personliga symbolsystem av djupt lig-gande art.

Att Kafka faktiskt gärna höll tal, det är något som i förstone inte stämmer med den gängse uppfattningen (den allmänna my-ten) om honom. Man tänker sig gärna Kafka som hämmad och blyg - i sitt (verkli-gen gedigna och av honom själv omvitnade) "främlingskap". Detta tycks alltså inte alls varit sant. Kafka, 182 cm lång, var ganska frimodig. Han var dock sällan eller aldrig de-battör. Kafka undrade ofta över hur man skulle bete sig i större sällskap. Han skriver åtskilligt om människor som umgås på olika sätt, hur de beter sig och hur de kommenterar varann, men ansåg troligen sig själv helt hjälplös i sällskap innehållande fler än två personer.

Herr Fanta, apotekaren, Bertas man, var troende muslim. Fru Berta F. var fritän-kare och hade sökt sig till de kretsar vi nyss

redogjort för, men hon var också i anden brinnande, inte bara för naturvetenskap o. filosofi utan även för teosofi, och t.ex. för den legendariska Madame Blavatsky ! År 1911 besökte självaste Rudolf Steiner Prag. Denne hade utgivit ett flertal böcker om sina egna idéer, och bl.a. även skrivit om Nietzsche o. förgäves försökt lära Nietzsches viljestarka syster Elisabeth något om Nietzsches filosofi. Nietzsche hade ju dött år 1900 och EN var förvaltare av kvarlåtenskapen. Steiner höll en föredragsserie om teosofi just i "Fantahuset", samt grundade en "loge", Bolzano-logen i Prag. Steiners framträdanden var suggestiva och fantasifulla med lockande bilder i ord, såsom : "atlantisk och lemurisk världsapokalyps", "ahrimanska krafter" m.m., och han gjorde ett stort intryck på majoriteten av åhörarna, även på den i detta hus mycket uppskattade Kafka. Kafka deltog här – mot sin vana i diskussionerna. Och Berta Fantas dotter (nämnda Else) har i efterhand berättat:

"Jag kommer ihåg hur jag under föredraget såg hur Franz Kafkas ögon blixtrade och lyste, och hur ett leende lyst upp hans ansikte."

Men i grunden var Franz Kafka skeptisk till teosofin - liksom till alla läror och ideologier. Han tog inte till sig en enda av dem, i deras totalitet, : inte nationalism, social-

ism, inte sionism, under hela sitt liv. Endast vegetarianismen.). Han var också en människa, som inte ofta gjorde sig offentligen bemärkt. Kafka besökte dock – dådkraftigt – Steiner på dennes hotellrum på Hotel Victoria efter föredraget ... för konsultation ! Beskrivningen av detta besök upptar gott o. väl två sidor i Kafkas dagböcker , och tillhör något av det mest dräpande komiska som finns skrivet om mötet mellan två diametralt olika slags män. I detta parti kan man också läsa in den jättelika skepsis inför auktoriteter, som Kafka i grunden alltid behöll, - parad med den medvetna skräckslagenheten inför dem. Också, som vi skall se, i de fall då de var honom närstående kvinnor. Att han dock inte bara avfärdar Steiner som ointressant, men söker kontakt med "auktoriteten", det säger något, dock osäkert vad, om FKs komplicerade förhållande till just denna. Senare skulle Kafka hävda, beträffande Steiner, att teosofi bara var ..."ersättning för litteratur". G. Josipović understryker bl.a. i en artikel hur Kafkas beskrivning av Steiners föredrag visar på Kafkas extrema känslighet för språk och för människors beteende. Det är också osannolikt, att han någon gång på allvar skulle ha reflekterat över, att själv t.ex. gå i psykoanalys, för att bli kvitt några av sina problem.

" Jag /.../ ser i den terapeutiska delen av psykoanalysen

ett ohjälpligt fel.”

(F. Kafka)

Freuds idéer var betydelsefulla för Kafka, liksom för alla Centraleuropas intellektuella under tidigt 1900-tal. Vi vet inte bestämt om Kafka nånsin läste mycket mer av Freud än två essäer, nämligen: Leonardo da Vinci - ett barndomsminne , samt essän om Mosesstatyn av Michelangelo, Mosesstatyn, ett konstverk som Freud aldrig tröttnade på. Essän fanns ursprungligen i tidskriften Imago, grundad 1912, som "Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften". Detta var en tidskrift som Kafka brukade läsa. Vi känner inte heller till innehållet i de i kafkalitteraturen ofta omnämnda samtal mellan kirurgen, psykoanalytikern m.m. Otto Gross och Kafka, där Gross klargjorde, diskuterade och måhända reviderade Freuds idéer år 1917 (alltså långt efter det FK skrivit t.ex. Domen och Förvandlingen ...) Så blir det gissningar både angående måttet av det intresse för Freud som fanns hos Kafka, och måttet av kunskap om denne hos honom. Vi bör dock tala något om själva substansen i det som Kafka rimligen kan ha hört under sina skapande år angående Freud. För Freud-receptionen i Prag spelade för Kafka säkerlig-

en den nämnde Kraus redan tidigt en speciell och stor roll. Kraus hade en instinktivt skeptisk inställning, vilket man kan karaktärisera Kafkas egen som, likaså. Kafka tillhörde ingalunda de lättfrälsta eller lättövertygade, vad gällde idéer om Människan. Det fanns tvärtom en allmän, livslång, skepsis mot både vetenskap och mystik hos Kafka. Kafka var intresserad av psykoanalysen, men tycks dock helt avfärdat dess praktiska värde som terapi. Detta kan ha varit en Kafkas försvarsreaktion, men kan också ha varit en integrerad del i hans livsprojekt, där litteraturen av ett slags nödtvång intog en allt överskuggande plats.

Kafka tycks ha haft en fast rotad tro på nyttan av ett sunt leverne, och detta låg även i tiden, och Kafka simmade - invid Moldau fanns flera badanläggningar och simsällskap - gymnastiserade, rodde och levde ett hälsosamt liv, skyende läkare, som han i allmänhet såg som "atomister" i sin metod. Han rökte inte, drack varken alkohol, kaffe eller té. FK hade en egen liten roddbåt på Moldau, där han rodde uppströms och sedan lade sig på botten av båten och lät sig själv, iklädd sin vanliga kostym, och båten glida nedströms inunder den berömda Karlsbrücke, och alla de andra 8 broarna, broar, där man faktiskt vid denna tid tog betalt i tull vid passage över dem. Han överlevde en attack av spanska sjukan, denna influensa

som tog så många liv i Europa. Kafka var tidvis nästan osannolikt mager även innan tbc-sjukdomen - en magerhet som plågade honom. Han var i mycket pedant. Kafka hade en djup barytonstämma, trots sin spensliga kroppsbyggnad, en stämma, som bl.a. var tjänlig vid hans högläsningar hos vännerna, och som kan ha fullbordat hans tjuskraft hos många kvinnor.

Hans och Otto Gross.

FK studerade alltså juridik vid praguniversitetet från 1901-1906, och kom här bl.a. i kontakt med den kunnige kriminologen och professorn i rättsfilosofi Hans Gross, vars föreläsningar han bevistade i tre terminer . Gross´ handbok för undersökningsdomare och poliser från 1893 lästes gissningsvis ordentligt av Kafka. Kafka hade ett gott minne för texter, och studierna i juridik beredde honom nog inte några större svårigheter. H. Gross introducerade fingeravtrycks-identifieringskonsten - daktyloskopin - inom kriminologin, och han besatt dessutom ett avsevärt intresse för rättsfilosofi (vilket inte var vanligt vid denna fakultet just då).

Hans Gross´ son, Otto, (f. 1877) kom att bli en bekant, ja mer ändå, till Kafka. Studenten Otto Gross tycks ha revolterat i allt gentemot fadern. OG utbildade sig

till läkare, tjänstgjorde utomlands och blev sedan psykiater, bosatte sig i Wien, där han kom in i de kretsar där Freud rörde sig. OG utmärkte sig som självständig tänkare inom psykoanalysen, och Freud själv menade, att det bland hans bundsförvantar endast fanns två originella tänkare: C.G. Jung och O. Gross. Man kan väl - utifrån sett - tillägga G. Groddeck, även om denne aldrig fysiskt slöt sig till kretsen. Gross gled dock - delvis, förmodar man, p.g.a. morfinmissbruk - in i ett schizofrent tillstånd, och C.G. Jungs försök att bota Otto G. - med psykoanalys - lär kraftfullt ha motarbetats av fadern. Hans Gross ville istället ha sonen inspärrad på mentalsjukhus, där fadern uppenbarligen trodde, att den rätta hjälpen skulle finnas, - eller - för att helt enkelt få honom "säkert placerad" ? En av dem som tidigt mötte Otto Gross och nära nog omåttligt fascinerades av denne, var Freuds kommande levnadstecknare, walesaren och läkaren Ernest Jones.

Först 1917 möttes Kafka och Otto Gross. Alltså långt efter det Kafka skrivit t.ex. Amerika och Processen, eller, om man skall vara exakt, huvuddelarna av dessa romanutkast, långt efter tillkomsten av Förvandlingen. Denne, OG, var då en initiativrik och ... meddelsam man, (fadern hade dött 1915), intresserad av allt från psykoanalys till tidens

revolutionära strömningar. Kafka, Franz Werfel, som Kafka alltid – med viss skräck syns det mig – såg upp till som författare och Otto Gross – som lämnat kretsen kring Freud (denna var ju styrd med järnhand av F. själv) – funderade på att starta en tidning/tidskrift, men det strandade p.g.a. problem med ekonomin. De tre, och – som vi vet – Kafka och Gross – förde samtal, – och, enligt vissa källor, handlade en del samtal om just psykoanalysen. (Tillsammans med Franz Kafka planerade Gross att publicera "Blätter gegen den Machtwillen" .../ Tidskrift mot viljan till makt./). Det har ibland förmodats att den brådmogne Gross var den store utvecklaren för Kafka av (en variant av) Freuds tänkande. Kafka läste ju mycket sällan – "frivilligt", el. "för skojs skull" – teoretiska luntor. Men F.K. hade tidigt med entusiasm tagit till sig Freuds idéer, troligen genom kulturell "osmos". Freud stod så i centrum för de intellektuellas intresse kring 1910, att hans psykoanalys, eller en vulgärvariant av denna, – som sagt – i flera avseenden var – ett mode bland borgerligheten. Om kontakten med Gross kan man läsa i breven till Milena, där Kafka berättar om en resa med Gross på ett nattåg, under vilken G. utlade sin "lära" – som Kafka skriver – av vilken FK dock – i detta brev – sa sig inget förstå.-"mein Denken ist kalt und langsam"/mitt tänkande är kyligt

och långsamt/). Hur mycket av Freud som Kafka läste kan vi aldrig få veta. Men han hade, vad vi kan inducera, en ganska god kännedom om psykoanalysen.

Otto Gross' eventuella inflytande på Kafka kom alltså relativt sent, men kan ha konfirmerat vissa uppfattningar, och även ytterligare frigjort K.s stil. Det var Freuds generella inflytande under denna tid, på sin tid, - paradigmiskt, som kom att påverka Kafka, analogt med vad andra i den miljö han befann sig utsattes för. Otto Gross tog sitt liv bara några år efter samtalen med Kafka. Otto Gross producerade några få uppsatser inom psykoanalys med början 1913.

Det kan nämnas att Hans Gross lät arresteras sin son Otto på ett sätt, som av många anses vara porträtterat i *Processen av Kafka*, - en roman, som alltså då skulle beskriva ett justitiemord. Att Kafka var påverkad av händelsen är tveklöst, men att den hade en avgörande inverkan på *Processen* är ju mer osäkert. Att han, som varande en enkel jurist i det väldiga systemet, skulle våga sig på, även kryptoanarkistiskt, att kritisera detsamma, i en nyckelroman, är ju praktiskt taget uteslutet, menar jag, särskilt sett i samband med hans övriga handlande i förhållande till arbetet och familjen.

Amerika och asbest.

Den 23 september 1912 redan, efter det Kafka fullbordat berättelsen Domen, är det som den berömda anteckningen i Dagboken kommer till: "Tankar på Freud, naturligtvis.". Under Oktober-November 1912 skrivs Kap.1 av Amerika i ett svart skrivhäfte, - det prosastycke , som inom kort skulle publiceras fristående som novell i en tidskrift under namnet "Der Heizer" (Eldaren).

När äktenskapet mellan Elli (Gabrielle) Kafka - den extremt tystlåtna - och Karl Hermann planerades, - FK var då i trettioårsåldern - , så planerades även - kan vi sluta oss till - , av Herman Kafka, Franz framtid. Karl Hermann hade nämligen i sinnet att starta en asbestfabrik, och till detta behövdes pengar : hemgiften. Herman Kafka gick med på detta , men rådslog med sin son (... juristen) om saken, och fick denne att lova att inte bara ingå i företagets styrelse, men också delta i skötseln av denna fabrik med ett tjugotal anställda. På så sätt sökte alltså FKs far på ett förslaget sätt "tvinga in " sonen till en framtid som ... fabrikör. Äktenskapet och bildandet av fabriken - verkstaden - genomfördes, och Kafka deltog till en börja med något vid uppställande av dokument och dylikt, besökte fabriken, som sköttes av en inhyrd ingenjör, som förstod sig på asbest. Det dröjde emellertid inte länge förrän Franz

mer och mer drog sig undan denna faderns "fälla", som ju hotade att ta hela hans återstående tid i anspråk, (utanför försäkringsanstalten) och - vad som för honom var huvudsaken - : som därmed hotade att hindra honom från att skriva. Det var just i denna situation - när han verkligen "hatade sin familj" - som Stanley Corngold skriver , och detta förmodligen för första och kanske enda gången i sitt liv ...- som han skrev Förvandlingen. Han hade då också träffat Felice Bauer och växlat några brev med henne, antagligen tyst besluten att gifta sig med henne, pliktskyldigast. Intressant är ju att läsa Förvandlingen mot denna bakgrund. Det är svårt att tänka sig att Kafka såg det som en maktkamp mellan sig själv och fadern, men vad som vid denna tid mer och mer dyker upp i anteckningsböckerna (dagboken), är fantasier om straff, om att ställas inför en stor ... domstol. Här kan man tyda det som om FK kände att han svek sin familj (asbestfabriken gick också sedan nästan hela tiden sämre och sämre och kom successivt att kosta Herman Kafka en smärre förmögenhet....), och han kände sig fångad, även om han i det vardagliga undvek sysslandet (både närvaro och planerande) med fabriken, som han de facto var delägare i. Franz kände sig förmodligen, som så ofta, skyldig, ty han hade (!) gett sitt ord på att hjälpa till. Om asbestens radikala fördärvlighet

för lungor vid inandning kände man då inget till. Dammet yrde i denna lilla fabriksbyggnad och man borstade av sig asbestdamm med en tagelborste, och flickorna, de anställda, alla unga etniska tjeckiskor, ruskade snabbt dammet ur håret med några viftningar när de lämnade maskiner och lokal för dagen.

Prag hade, apropos teknik, från 1890-talet flera elverk, och hade elgatubelysning från 1894. Mellan 1891 och 1903 tillkom i tur och ordning elektrifierade spårvagnar och tåg till och från Prag. FK var hänförd av den nya tekniken, (t.ex. flyget,- Jfr. den nämnda Die Aeropläne in Brescia, samt Amerikaintresset.) och insåg kanske inte med detsamma, såsom den av honom tidigt beundrade Nietzsche gjorde, den oundvikliga faran. Vi återfinner spår av denna fascination i vissa kapitel i Amerika. I vissa avseenden drabbas naturligtvis tekniken här, i detta romanfragment från 1912, av en intensiv ironi.

I romanerna kan man tydligast finna civilisationskritiken i Processen och Amerika. I Amerika - en Dickenspastisch, enl. F.K. - är det detaljerna, som här mest fascinerar, och hur Kafka föregriper George Orwells roman 1984 i några passager. (Orwell var likaså han en stor Dickens-beundrare. Den "oväntade detaljen" är ett stilgrepp, som går igen inte bara hos Dickens, men även hos t.ex. H.C. Andersen, i dennes sagor, och blir

föremål för en beramad kritik av Kierkegaard, då denne finner, att den typen av avvikelse, då benämnd "den onödiga detaljen", hos Andersen endast naivt och självupptaget, som allt hos denne - mynnar i Intet. I nyare tid har ämnet behandlats bl.a. i en bok om realismen och om Proust av Sara Danius.

Man kan fråga sig vad karaktären hos denna Kafkas reaktion var. Var den rebellisk, var den nostalgisk eller var den direkt subversiv? Vi låter denna fråga stå öppen så länge. Att den på något sätt hade att göra med det tidiga 1900-talet, speciellt med stämningen efter Det Stora Kriget och med det politiska och kulturellt-samhälleliga klimatet, kan man förmoda. Om Amerika hade FK bland annat läst hos Marx. Men han hade även kunskap från tidskrifter och film. Han hade även släktingar i U.S.A.. Här fanns i Europa en rotlöshet, och nu i tiden ett latent "andligt" tomrum. Alla kände det. Det kändes i luften. Något som senare - efter två världskrig - skulle formuleras av sådana som Lavelles, Maritain, Mounier, & Sartre. Paul Foulquié skriver:

"Den existentialistiska rörelsen var en reaktion mot denna torra och oförsonliga intellektualism men var ännu mer ett uppvaknande för hur moralens förvärldsligande hade fört mänskligheten till en åter-

vändsgränd: omöjligheten att fastställa en levnadsregel.”

Än så länge – under Kafkas tid – var dessa tankar inte explicit formulerade. Man hade Kierkegaards och Nietzsches formuleringar i ämnet att tillgå, men dessa var både skäligen svåra att handskas med, då de var insnärjda i respektive filosofers övriga – bitvis personliga – tematik, och svårförståeliga exegeser. Existentialismen skulle komma att formuleras av Sartre et consortes. Att man, som just existentialist, då kom att tänka på Kafka som en av sina mer klarsynta föregångare, en mästerlig speglare av existensens villkor, det kräver en utläggning för sig, som alltså bara antydes här.

Kafka var, apropo filmen, ett av modernitetens nya media, en mycket flitig och entusiastisk biobesökare. År 1907 startades den stora biografen Ponrepo i Prag. Troligt var att Kafka inte såg film som en konstart, men fann den roande. Ibland önskade han att man hade kunnat stanna filmen, för att kunna bättre se någon speciell bildruta. Kanske det skulle bli mer spännade om man kombinerade film och stereospo, menade Kafka. Han önskade sig alltså 3D-film. För Kafka var alltså film mer ett spektakel. Bland filmer han såg fanns skandinavisk film. Vi

vet inte om han såg några av Keatons eller
Chaplíns filmer.

HERMANN

KAFKA.

"Mitt skrivande hand-
lade om dig, jag klagade ju
bara däri, vad jag
inte kunde klaga vid ditt bröst."

(FK, BradV. s.148.)

Redan nämnda Brevet till
Fadern, en hel "liten bok", publicerad som
sådan nuförtiden ..., - av många, naturligtvis
felaktigt, sedd såsom en liten självbiografi,
bör läsas "med försiktighet" . Här anklagar
Kafka fadern för sin "olycka". Den är alltså
ingen "bok", men - som påpekats - ett brev.
Dessutom kallar han detta - i ett brev till
Milena Jesenská (där han bifogar en avskrift
av det förstnämnda) - för ett "advokatbrev",
med "advokatknep" i. Brevet till fadern som
Kafka skrev i november 1919 och av någon
anledning lämnade till sin mor Julie , för vi-
dare befordran till adressaten, - blev de facto
ett brev som modern, i svek mot sonen och i
sin livslånga solidaritet med maken, väl läste,

men aldrig lämnade fram. Av vikt för förståelsen av brevet är att veta, att det är skrivet i November 1919, då FK var 36 år gammal, och redan skrivit sitt Processen-manus. Han hade blivit sjuk i tbc, passerat förlovningarna med Felice, försökt gifta sig med Julie Wohryzec men fått nej av fadern. Vid skrivandet av brevet befann han sig inte i Prag, i det lilla genomgångsrummet i föräldrahemmet, men sjukskriven på landsbygden, i böhmiska Schelesen.

Fadern, Herman, hade, enligt sonen, helt enkelt varit alltför stark och egentligen mer stark än grym. Brevet är författat på ett pensionat och renskrivet på maskin, 44 sidor långt. Gilles Deleuze, känd för sin Nietzsche, och Félix Guattari (Anti-Oidipe), skrev tillsammans en bok, Pour une littérature mineure (1975), där de två fransmännen hävdar, att F.K. befann sig i en språklig fyrkant : mellan pragtyska- tyska- jiddisch och hebreiska, och där D/G lägger de en av tyngdpunkterna på, hur Kafkas oidipus-situation präglat hans verk. Hur klarade Kafka av förhållandet till sin far? Guattari/Deleuze menar, att han upphävde den oidipala situationen på två olika sätt – och de sätter (del-)rubriken: En alltför stor Oidipus. Det första av dessa upphävanden har enligt författarna, sin grund i olika treställiga relationer, främst den (pragensiska) samhällliga trekanten, där F.K.

upplever sin far såsom en förrädare gentemot det lantligt (böhmiskt)-judiska arvet, i det fadern underställer sig den tjeckiska byråkratin, men Franz kan bevara sin aktning och sin kärlek till fadern, bara för att sonen känner, att fadern är lika förtryckt som han själv är. Själv tycker jag att det - i grunden - verkar som F.K. inte har någon aktning kvar, för sin fader, - denne framstår som urtypen för en tyrann. Det andra upphävandet, enl. D/G, sker genom det ständiga, i berättelserna återkommande, Kafkas förvandlande av "sig själv" till ett djur. t.ex. hunden = "Schizodjuret par preference", enligt G/D. Kafka söker inte frihet, men en utväg, och han finner denna i icke-mänskligheten: att bli skalbagge. Jämför här raden av andra djurgestalter : apa, jättemullvad, grävling, råtta, hund. Vi återkommer nedan till Kafkas bruk av djuret som berättarjag, som hjälte - subjektfigur (S) - i noveller. Att det här är fråga om en ensamhets-symbol, en markering av en plågsam radikal ensamhet och en utanförposition, det är nog ställt utom allt tvivel. Guattari/Deleuze menar att det är ett mycket intrikat och intressant brev: Kafka menar i detta att både han själv och fadern båda är oskyldiga (att de är offer), samt att de båda också är skyldiga. Man - d.v.s. jag - kan inte komma undan intrycket att det faktiskt är en jurist som skriver en inlaga av dubbel karaktär, mer än det är en

son till sin far. G/D noterar att Kafka vill "förhålla sig fri" och citerar Dagboken, 29 jan, 1922: "Men också min världs dragningskraft är stor; de, som älskar mig, älskar mig för att jag är "övergiven", /... / för att de känner att jag, som här fullständigt saknar rörelsefrihet, i lyckliga tider har det på andra plan.". Eftersom Kafka också har medkänsla med fadern (i brevet, men är denna uppriktigt?) är de båda fransmännens omdöme om F.K., att denne är en "pervers Oidípus". Själva idén om perversiteten såsom räddande, härrör kanske från den då inflytelserike psykoanalytiska filosofen Jacques Lacan och de Sade. Vi är här i ett slags utvecklande, kanske, av Flauberts rabulism. Flaubert var ju inte främmande för att – så gott det gick – strö in anspelningar åt det perversa hållet, samt excellerade ibland i groteska scener.(Vi återkommer till Flaubert.). Man kan här inte förbigå "problemet" med den "auktoritära personligheten" - jfr. H. Marcuses bok med denna titel, samt även Adornos bok i samma ämne. Det är ju väl känt att den auktoritära personligheten, behandlad av en mängd författare mot skiftande fonder, kan såväl framkalla en likadan, som en helt annan, en i försvarsposition ställd, person,- kanske en narcissistisk människa. Vi vet, att det i sådana här påverkningsförlopp ofta döljer sig en dubbelhet.

Förhållandet till fadern Herman kan - om man så vill - uppdelas efter tre eller fyra mer eller mindre tydliga plan [i.] Det rent känslomässiga. Där kan vi konstatera, att Kafka hyste mycket varma känslor för sin far, och att det i grunden var ömsesidigt, även om fadern gentemot den unge FK demonstrerat sitt överläge.(balkongutsättningen, o.s.v.). FK hyste även direkt beundran för sin far. [ii.] Faderns krav på att Kafka skulle ta över hans affärsrörelse, alternativt skaffa en ansedd och välbetald position i samhället (asbestfabriken), där man kan konstatera - utan större svårighet - , detta krav beredde Kafka stora bekymmer, p.g.a. att FK själv helst av allt ville bli författare på heltid. [iii.] Faderns krav på Kafka, - i linje med moderns önskan - att denne skulle gifta sig och bilda familj, skaffa barn och så vidare Detta krav var likaså en belastning för Kafka, som i mycket - eller faktiskt rentav helt - ansåg sitt skrivande vara oförenligt med äktenskap. Vi kan kanske tillägga en punkt [iv.] : Faderns ensidiga strävan efter assimilerering i Habsburgska Kejsardömet, (eller vilken stat det än nu varit) och dennes kallsinne visavis judendomen, bidrog till en "flytande " tillhörighet på detta plan. Assimilereringen av judar var visserligen i Franz Josefs rike relativt stabil, men sattes periodvis att fråga. Herman Kafka var en social klätt-

rare och opportunist. Här skulle Kafka ibland undra över detta val, och lida av den rotlöshet i ett samhälle där antisemitiska strömningar kom och gick. Kafka trivdes ju inte i Prag. Han önskade ofta flytta till Berlin, för att där bli fri skriftställare. Berlin var vid denna tid mer harmoniskt. Berlin hade år 1910 två miljoner invånare. Kanske upplevde Franz Kafka sin far som oreflekterad i förhållande till denna judens ytterst komplexa situation.

Det förekom alltså skuldkänslor hos FK gentemot fadern, för att han, FK, så icke uppfyllde kravet på att "realisera det allmänna" (för att använda Kierkegaards terminologi, där denne berör, och uppehåller sig vid det, som han aldrig själv lyckades åstadkomma ...), och vi kan, mot bakgrund av det, kanske, till en del förstå, varför Kafka vid ett tillfälle planerade en liten prosavolym, som skulle heta "Strafen" (/Straff/) och innehålla Förvandlingen, Domen och I straffkolonien. Fadern arbetade hårt och målmedvetet hela sitt liv för att skapa en god social ställning för sig och sin familj. Just denna arbetsiver hos fadern gjorde givetvis FKs skuldkänslor än starkare. Man kan ana, att kraven på äktenskap kulminerade kring 1912, detta ödesdiga år, då han både debuterade, (Betrachtung), träffade Felice och skrev några av sina bästa noveller. Nu kan ju straffanta-

sierna även ha en annan etiologi. Att där ligger ett sexuellt element i dessa berättelser är många av de, som tolkat dessa berättelser, praktiskt taget eniga om. Man kan tänka sig en tidigt anlagd dragning till undergivenhet, till masochism, hos Kafka. Masochismen bör nog betraktas som en slags dubbelrörelse, just så som t.ex. Žižek ser den, som en blandning av utövare-offer-positionering. Ett antal berättelser och passager i romanerna har ett tema, som anspelar på masochism. Uppror och dominans var ingenting som han själv omedelbart stod för. Antydningar om "sexuell avvikelse" i denna riktning saknas helt. Kafka beklagar sig mest över de - "sina" - tjeckiska prostituerades brist på medkänsla. Hans samhällskritik är - när den kan spåras - av ett indirekt slag, ofta inlindad i ironi, eller försvagad av pessimism. Likaså hans livsinställning. Kafka döljer inte det sexuella elementet i sin diktning, men anspelar ofta på både det, - ofta lekfullt och groteskt - utvecklar det både direkt och symboliskt, samt ofta det i detta ingående Oidípuskomplexet. Han befinner sig i ett tabu. Nu kan man, - som vi skall se -, betrakta mycket av hans författari som ett "lekande" - i vid mening, med allt detta, och att Franz Kafka, s.a.s. håller sig nära "retninglinjen" för det hos honom känsliga, förbjudna, ja rent av plågsamma, och plågsamt lustfyllda men också det lustfyllt plågsamma

och det plågsamt komiska. Och i slutändan är han ibland nära det existentiellt livshotande. På gränsen till vad han – förmodligen – själv känslomässigt står ut med. Jfr. dock den mäterliga, tidiga novellen Unglücklichsein. – Att vara olycklig, – vacker så som en tavla av Kandinsky. Kafkas hjältar är i överväldigande grad utsatta, hotade, i svåra lägen; de är på det ena eller andra sättet plågade, och söker – ofta bara halvt dock (!) – en utväg ur sådana situationer. De önskar sig alltså ofta undergången. Och uppnår den ofta.

Belysande för förhållandet till fadern, kan man se i brevet till denne, Brief an den Vater, hur han mitt i anklagandet nästan "utber" sig en framtid av denne. Man kan säga att alla de självbiografiska, psykografiska, stora förenklningar, som före-kommer i brevet, är atypiska för Kafkas förvisso mycket nyanserade intellekt. Hur mycket ville han få med i brevet? Hur mycket syftade det faktiskt till? (Att använda brevet komparativt med den banbrytande berättelsen Domen låter sig göras, men man kommer inte till någon större insikt, genom användande av en sådan metod. Allt tycks mer då bara bli triviale, och att ta ett steg tillbaka. Varför syssla med det ursprungsmaterialet, när man analyserar en av världens mest beundrade noveller ?). Att däremot se brevet som verkligt är ju en helt annan sak. Det är ett typiskt brev, och det är

líkaså klart ambivalent, samtidigt som det är fullt av överdrifter. Betydelsefullt och även signifikativt – för läget och stämningen i familjen – är att brevet aldrig överlämnades. Då någon uppgörelse dem emellan inte (så sent i livet) kan komma till stånd söker FK komma runt, och igenom problemet med farson genom att skriva detta brev och söka , som G/D skriver, vända på kauslärkan oidípussituation-neuros till neuros-oidípussituation, och mena att oidípussituationen har sina orsaker i samhällsliga förhållanden. Det är ju, menar jag, inte uteslutet att Julie Kafka, vid genomläsningen av brevet, ansåg att det innehöll avancerat och pinsamt ... strunt, och att hon bedömde, att fadern skulle tycka samma och att brevet, p.g.a. det, i realiteten skulle ytterligare försämra förhållandet far-son. Brevet kunde ju ändå – hur nu än Kafka här krumbuktar sig – inte ändra på något i det ganska tydliga läge ur vilken FK till dels sökte "författa sig ur". Inlagan kunde knappast ha någon frigörande verkan på någon alls. Det kunde däremot – i så fall – själva författandet av berättelserna (och kanske också det ceremoniella överlämnandet av exemplar av böckerna till fadern.).

"Någon slags aning om det som jag vill säga, det har du märkvärdigt nog. Så sade du t.ex. för en kort tid sedan: ' Jag har ju alltid tyckt om dig, om jag nu än inte i

yttre avseende var mot dig som andra fäder brukar vara, just för att jag inte – som andra – kan förstålla mig.”

Meningsfullt på ett annat sätt är brevet, då det kan ställas vid sidan av en del berättelser och förklara att Kafka kunde föra ett liknande resonemang om skuld, som i brevet, även i delar av verken. Resonemang om skuld och straff är ju hos Kafka legio. Saul Friedländers bild – i dennes kontroversiella bok om FK - av kampen mellan Franz och Herman Kafka är nog en träffande sådan. För Louis Begley står det fullt klart att Franz hatade sin far. Det jag själv förmodar – (!) -, det är, att FK kände sig så främmande i tillvaron, och led så av denna utanförposition, att han såg det som gav honom en liten, liten känsla av samhörighet med världen, nämligen gemenskapen med sin familj, som något han aldrig nånsin kunde göra sig av med. Detta inkluderade då att han faktiskt inte kunde "göra upp" med fadern, på ett sådant sätt att han gjorde sig urarva. Och det kan också ha gjort flera andra ställningstaganden omöjliga för FK. (Vi finner här en parallell till förhållandet mellan Kafkas förhållande till sin far o. Kierkegaards, ty Kierkegaard led tillsammans – i sitt sinne - med sin far, ansåg att de båda hade samma slags tungsinne. S.K. var alltså på ett liknande sätt bunden (i en variant av double-bind) till sin "tyrann", även om den-

nes "tyranni" såg annorlunda ut, med sin religiösa överton. (Troligen präglades SKs religiositet helt (!) av hans fadersbild.). Ingen av de två klassikerförfattarna gjorde något definitivt uppbrott, inte ens några försök. Franz Billeter har skrivit en stor jämförande studie – i avhandlingsform, - om de båda, SK och FK .)

OTTLA

KAFKA.

Hur det platonskt-incestuösa i förhållandet till systemen Ottla präglar FK kan man ganska klart utläsa ur novellen Förvandlingen, där modern och systemen, Grete, söker utrymma Gregors rum för att låta denne vara skalbagge, men Gregor vägrar skiljas från porträttet med damen i päls , och hur systemen p.g.a. detta – enligt Guattari/Deleuze – blir den som dömer honom till döden. Här spelade – biografiskt – den händelse in, där FKs syster Ottla i slutet av 1912 tog faderns parti, i dennes krav på FK att denne skulle ägna tid till den krisdrabbade asbestfabriken, och sluta med middagsslumrandet, och lägga undan det nattliga författandet. Denna kris mellan de två syskonen var dock övergående. Bandet dem emellan var otroligt starkt. Hjälpnadsväckande är hur Kafka dock använder sig – oförblommerat, kanske i raseri, – av familjehändelserna i sina berättelser, där nu famil-

jemedlemmarna lätt kunde känna igen sig i figurerna, - vilket de förmodligen gjorde - och kännas igen av familjens bekanta.

Ottla Kafka intog en särställning i Franz liv.

Ottilie Kafka, alltid kallad Ottla, föddes - alltså 29 Oktober 1892 i Prag, och var Franz' yngsta syster, det sista barnet. Hon gick ut en flickskola och en fortbildningsskola, och arbetade sedan i faderns affär, - ofta tolv timmar om dagen, och var den som öppnade för personalen på morgonen.

Hon var inte bara charmig favoritsyster, men stod Franz allra närmast, genom hela hans liv, av alla människor. Hon hade samma egenartat mörka hy som Franz. Hon blev - kanske genom FK - intresserad av den blomstrande sionismen, och gick entusiastiskt med i en klubb för judiska flickor och kvinnor. Hon tyckts ha varit det gladaste (och argaste) av syskonen. Hon beslöt sig under första världskriget att ta över ett litet gods i västböhmska Zúrau, norr om Prag, som tillhörde systern Ellí Kafkas man Karl Hermann, understödd av Franz. Saken motarbetade av fadern. Från mitten av April 1917 till hösten 1918 skötte hon dock detta gods. Från November 1918 gick hon en lantbruksutbildning i Friedland. I mars 1919 återvände hon till Prag.

Försök att finna arbete inom lantbruksnäringen misslyckades dock, trots Ottlas och Franz gemensamma ansträngningar. Den 15 Juli 1920 gifte hon sig - mot Herman Kafkas vilja - med den katolske tjecken Josef David. Förhållandet hade börjat långt innan kriget. Föräldrarna fick reda på det först efter det Josef D. lämnat militärtjänsten. Så kom födseln av döttrarna Věra, 1921, och Helene, 1923, och Franz var mycket förtjust i dem, lekte med barnen, och tyckte även om maken.

Under sommaren 1922 tillbringade Franz med familjen David tre månader i Planá vid Lužnicí. Ottla Davidová och Josef David hade inget lyckligt äktenskap. Hon var också mycket självständig, till skillnad mot sina båda systrar, vilket kan ha bidragit till spänningar. I Oktober 1943 följde hon med , som hjälpare, en barntransport till Auschwitz , och kort därefter mördades hon av nazisterna där. Hennes döttrar Věra och Helene undkom, då Ottla frivilligt - skyddande den icke-judiske maken - separerade sig från sin familj.

Franz och Ottla läste ibland böcker tillsammans. Som Platons Symposion, denna klassiska tragikomiska politiska fars, Arthur Schopenhauer, m.m.. De hade livet igenom, från tidig barndom ända till Franz' död en tät kontakt, och förde långa hemliga samtal, vilka utspelade sig främst på två platser,

nämligen i husets badrum och i en speciell park i centrala Prag. I breven till henne - nu på Bodleian Library i London - framstår Franz som snabbtänkt, som vanligt, minnesgod, praktisk, avslappnad och naturlig. Betecknande är att Kafka hellre läste filosofi med Ottla, än med Max Brod. Denne hade en dragning till metafysik och mystik som med största sannolikhet radikalt "avskräckte" Kafka. Brod hade mycket litet av den gedigna skepsis, som var utmärkande för Kafkas tanke. Då fanns det t.ex. hos kamraterna Baum, Oscar Pollak och Weltsch mer sådan. Orsakerna till att vänskapen mellan Brod och Kafka ändå blev livslång är troligen fler, och det skulle bli spekulation att ge sig in på dessa. Ottlas betydelse för Franz kan ha varit mycket större än vad alla i allmänhet anat. Det syns - utifrån sett, efter man tagit del av existerande dokument ...- som om deras intima samtal var det mest nära och varma som Kafka upplevde under hela sitt liv.

Ottla var efter Franz' död helt emot att man publicerade Kafkas efterlämnade romanfragment och annat. H. Zylberberg, som kände Ottla, skriver:

"Hon accepterade aldrig det faktum, att Kafkas verk hade publicerats som resultat av någons indiskretion. Franz hade lämnat ett testamente, och hans djupaste och heligaste

önskan, att allt han hade skrivit skulle brännas, borde ha åtlutts. På grund av detta var hon mycket arg på Max Brod."

HEDWIG WEILER.

Sommaren 1907 befann sig Kafka hos släktingar i Triesh på tjeckiska landsbygden, hos sin morbror läkaren Siegfried Löwy; han badar och åker motorcykel och har där en romans med den unga 19-åriga judinnan Hedwig Weiler. Det är Aug. 1907. och Kafka är 25 år gammal.

I ett raljant brev till Brod beskriver Kafka henne som : "mycket ful, liten och tjock, röda kinder med två stora framtänder, som inte ryms i munnen". Man kan jämföra FKs hjärtlösa beskrivning av Hedwig med den aningen senare gjorda av Felice - likaså i ett brev - där FK tycker att denna ser ut "som om hon har en bruten näsa". FK tycks alltså ha excellerat i att beskriva fulhet hos flickor, som han (faktiskt?) dras till. Vi bör här komma ihåg, att det för Kafka var en plikt gentemot familjen att söka sig en hustru. Det är alltså mycket det det handlar om här.

Hedwig och hennes syster Agathe var socialdemokrater. H. Weiler var född i Wien 1888. Hon läste romansk filologi och filosofi, blev Fil. Dr. 1914, gifte sig 1917, (g. Hertzka) och engagerade sig bl.a. periodvis i judiska föreningar. Att hon - som en av de få, undkom nazisternas förföljelser, förmodas ha berott på inflytande från "mäktiga beskyddare" i Wien. Hon dog där 1953.).Breven till Hedwig i Wien (H.W.s brev är inte bevarade. Hon begärde - och fick dem tillbaka.), elva stycken under en halvårsperiod, är skrivna i Prag, där FK. då arbetade heltid som försäkringsjurist för ett italienskt försäkringsbolag. Breven är inte särskilt varken intima eller hjärtliga, men har en närmast spefull ton. Kanske avsåg Kafka att anta en skämtsamt attityd, men breven är alls inte någon rolig läsning. Det ansåg, i likhet med mig , uppenbarligen också den verkliga adressaten, Hedwig, som förebrådde Kafka för den "ironiska" tonen i dem. (Detta vet, vi, då Kafka intensivt replikerar på anklagelsen. Kafka kunde sällan vara rolig i brev, annat än då han återger episoder från livet. Kafka syns egentligen inte intresserad av någon närmare bekantskap, och man får intrycket att han blir nervös av henne, och samtidigt framträder en bild av, att FK vid denna tid var solitt deprimerad.)

Hedwig kallar honom likaså för: lögnare, och Kafka försöker intensivt få detta till något intressant. Just dessa FKs brev till henne brev är tillgjorda, och det är ett intryck man sällan får när man läser något av Kafkas hand. Förhållandet medförde att han sände den egenartade lilla novellen Die Abweisung (Avvisandet) till henne, i ett anfall av svart-sjuka och publicerad utan titel i tidskriften Hyperion 1908 - kanske, också den, en av Kafkas ... sämsta, vilket han uppenbarligen också anser själv, då han också direkt benämner den så, ("schlecht"). Denna novell handlar i pessimistiska - men samtidigt ral-janta - ordalag om kärlek, längtan, ensamhet och stolthet. (Den halvsideslånga novellen slutar med, att berättaren uppmanar sig själv och flickan (i berättelsen) att var och en gå hem till sitt, då ingen av dem uppfattar att den andre uppfyller förväntningarna på en idealpartner. ("Tonen" i denna novell är icke alls typisk för FK. Den äger för mig en - nästan artificiell - tillkämpad distansering, något lik ... Hjalmar Bergmans Kanariehund- den.). Breven något tidigare till t.ex. Oscar Baum, är annorlunda än de till Hedwig. Där uppenbaras istället mycket förtvivlan. Det, som FK benämner "förtvivlan" är återkommande i hans dagböcker, och det är svårt att veta vad det egentligen beskriver för slags känslor. Kafka lär aldrig ha glömt HW, och

ännu 1917 finns en anteckning: "Hertzka ", på ett pappersark. En destruktiv stämning ligger mellan raderna och lurar i breven till Hedwig Weiler. Där finns också en egenartad förströddhet och en brist på inkännande ... och sans (kanske fientlighet?), som man också mycket sällan möter hos Kafka. Så måste dessa två verkligen inte alls ha passat för varann. Förmodligen kände sig Kafka intellektuellt och emotionellt m.m. underlägsen Hedwig. Denna tycktes ha haft en mycket bred och säker intelligens, mod och viljestyrka. Om så nu var fallet, - att han kände sig i underläge - så kan detta förhållande i viss mån ha bidragit till Kafkas rädsla för att alls i fortsättningen ha nära, långvariga förhållanden med kvinnor. Särskilt starka sådana.

=====
=====

Det mest märkliga och mest betydelsefulla och intensiva förhållande, som Kafka nånsin hade, och det, under vilket Kafka skrev sina kanske bästa litterära alster, var dock det till berlinskan Felice Bauer.

FELICE BAUER

Franz Kafka kom hem till Brods en kväll i Augusti 1912. Max Brod hade just gift sig med Elsa Taussig, och Max och Franz var nu oftare hänvisade till att träffas i större sällskap. ("En gift vän är ingen riktig vän." skrev Kafka svartsjukt till Brod.). När han denna kväll, först såg Felice Bauer satt hon vid ett bord, och han trodde att hon tillhörde tjänstefolket. (Jfr. t.ex. Haymans och Stachs biografier.). Mötet präglades av missförstånd och förvirring. Kafka skulle denna kväll egentligen redigera sin samling kortprosa, *Betrachtung*, - den första boken - för Rowohlts Verlag, vilket nu istället överläts helt till Brod. (Kafka hade tidigare enbart publicerat sig i tidskrifter.). Kafka följde Felice till hennes hotell, gav henne - av misstag - sin adress, och skrev någon vecka senare, från arbetet ett maskinskrivet brev till henne, på försäkringsbolagets brevpapper. Så inleddes ett brevförhållande, - man har benämnt det ett "utnyttjande", en vampyrism, faustiskt, o.s.v. - som tillhör de mest groteska i "världshistorien". Kafka och Felice umgicks mest, ja nästan uteslutande, per brev. Kafka sände sina brev, och krävde uppfordrande utförliga svar - två om dagen - från Felice. Kafka är i relationen vampyren, som livnär sig på Felices liv och under denna tid skriver han några av sina bäst sammanhållna verk. Allt händer

här som i en het fruktan för giftermålet, och mitt i en process med/mot honom själv om detta. E. Krause-Jensen, efter att ha läst Deleuze/Guattaris "schizo-analys" av Kafka och förhållandet...:

"Mellan 1912 Och 1917 skriver han oavbrutet till henne och understundom dementarer han efter eget gottfinnande de rader han just sänt iväg, men han ålägger henne likväl att svara två gånger om dagen. Han ersätter äktenskapskontraktet med en diabolisk pakt, ett slags "vampyrverksamhet per korrespondens", som Deleuze och Guattari uttrycker det, en verksamhet som Kafka behöver för att arbeta. 'Orörlig' vid sitt existensbord suger Kafka Felices blod liksom en spindel, och väver sina garn // för att fasthålla bytet //. Den enda fruktan han glimtvis och skräckslagen förnimmer genom sin hudlöst känsliga intuition är att han skall förgås i sin egen ordväv , och att "utvägarna" skall visa sig vara återvändsgränder. Därför skriver han samtidigt noveller kring temat att långsamt förvandlas till ett djur. /.../."

Ur ett brev från Oktober 1912 om det första mötet med Felice:

"Ärade Fröken! (Gnädiges Fräulein !)

Så var det nu åter en sömnlös natt, under vilken man just innan morgonen, de sista två timmarna, drog ihop sig till en påtvungen, planerad sömn, i vilken drömmarna icke längre är drömmar och sömnen icke någon riktig sömn. Och dessutom har jag idag utanför porten sprungit ihop med slaktarns springpojke och hans låda, så att jag har fått ett jack över vänstra ögat.

Säkerligen blir jag genom en sådan början inte i bästa tillstånd för att övervinna de svårigheter som det innebär att skriva till Er och som jag i natt lät genomlöpa mitt huvud i ständigt nya former. Det innebär inte att jag inte kan skriva det jag vill skriva, det är ju de allra enklaste saker, men det är så många, att jag inte kan få dem att rymmas i tid och rum. Ibland tänker jag, särskilt på natten, att låta allt bli liggande i minnet, att ingenting mer skriva och att hellre gå under av att inte skriva än av att skriva.

Ni skriver till mig om Edra teaterbesök och det intresserar mig mycket, ty för det första sitter Ni där i Berlin vid källan för alla teaterhändelser, för det andra väljer Ni ut Edra teaterbesök mycket väl (ända tills Monopolteatern, där jag också var, med en min hela varelses gäspning, större än hela scenrummet) och för det tredje så vet jag inte det minsta om teater. Men vad hjälper mig då

kännedomen om Edra teaterbesök, om jag inte visste allt som föregick dem och vad som följde på dem, om jag inte visste vad ni hade på Er, vilken dag i veckan det var, hur vädret hade varit, om ni hade ätit supé före eller efter besöket, vilken plats ni hade, i vilken och hur begrundande stämning Ni var och så vidare, så långt man nu kan tänka sig. Naturligtvis är det omöjligt att beskriva allt det för mig, men så är också allting omöjligt.

Fru Sophies födelsedag – för att nu skriva något enkelt och fullständigt meddelbart – är först den 18 mars, och när är Er, för att ställa en rak fråga ?

Det är inte bara oro, som den på kontoret, som leder mitt skrivande hit och dit, så att jag nu åter frågar något helt annat: Jag har ständigt allt det i minne, som Ni sade den där kvällen i Prag, så långt man nu kan lita på sådana övertygelser, men ett är mig fullt klart, när jag läser Ert brev, och det vill jag att Ni utvecklar vidare för mig.

När vi gick ifrån lägenheten tillsammans med Hr. Direktör Brod till hotellet, så var jag, för att säga sanningen, förvirrad, ouppmärksam och uttråkad, utan att, åtminstone medvetet, närvaron av Hr. Direktören var skuld till detta. Tvärtemot, jag var förhållandevis nöjd med att känna mig fri. Det var då också tal om, att Ni skulle komma rakt in i rusningstrafiken i centrum på kväl-

len, och också att Ni då vid återkomsten hem skulle göra Er mor uppmärksam på Er närvaro genom att klappa i händerna på ett särskilt sätt, så att hon skulle släppa in Er genom porten. Finns det i detta något anmärkningsvärt viktigt ? Och berodde uraktlåtenheten att ta med nyckeln vid Monopolteaterbesöket bara på den sena återkomsten ? Är det skrattretande frågor ? Mitt ansikte är alldeles allvarligt, och om Ni skrattar, så ber jag Er att skratta vänligt och svara noggrant.

Till våren senast utkommer på Rowohlts i Leipzig en "Jahrbuch für Dichtkunst", redigerad av Max. I denna kommer att finnas en liten historia av mig: "Domen", som kommer att bära en tillägnan: "Fr. Felice B.". Är det att handskas för bryskt med Era rättigheter ? Särskilt då denna tillägnan redan står skriven på historien sedan en månad tillbaka och manuset inte längre är i min besittning ? Är det kanske en ursäkt, som man kan låta gälla, att jag har tvungat mig att ta bort tillägget (till "Till Fr. Felice Bauer.") "för att hon inte alltid bara skall få presenter av andra"? I övrigt kan jag inte se att berättelsen, i sitt väsen, har det ringaste att göra med Er, förutom att en flyktigt uppdykande flicka bär namnet Frieda Brandenfeld, alltså, som jag efteråt märkte, har begynnelsebokstäverna i sitt namn gemensamt med Edra. /...../."

(Br. 1900-1912, s.186f.;
Kafkas femte brev till Felice, 24/10 1912.)

Sedan följde alltså en otrolig skaparperiod – under det Kafkas "fäste i vardagligheten" var breven till Felice. Franz Kafka förlovade sig dock med henne först den 1 juni 1914. Kafka levde som nämnt under konstant tryck från familjen att gifta sig. Kafkas giftermålsskräck kan, enligt flera, ha haft sin botten i sexualskräck, eller än mer i en generell känsla av att inte räckta till. Hur komplicerat detta nu faktiskt var lär vi aldrig komma att få veta. Säkert är det inte, att ens FK själv visste hur det låg till.

Kafka skrev den banbrytande Domen, Eldaren och snart också Förvandlingen, bara inom loppet av ett antal veckor hösten 1912. I ett svep skrev Kafka mästerverket, novellen Domen, - novellen om Georg Bendemann och dennes fader -, natten 22-23 September 1912, en novell som han dedikerade till henne. (Jfr. brevet ovan.). Han uppfattade denna som sitt första mogna verk, och läste det högt för sina vänner, samt för allmänheten på en uppläsningssafon strax efter författandet . I November och December detta år skrev han så på två dagar (nätter) Förvandlingen - en av världens mest lästa noveller. Denna explosion av kreativitet – s.a.s. "under galgen" - kom aldrig att överträffas av

Kafka, och den kunde kanske aldrig ägt rum utan det egendomliga grepp han höll över sig och över Felice med alla breven till henne. Kafka led alltså av stark ångest inför tanken på äktenskap, och han klagade över att han så fort han började tänka på denna sak, inte alls kunde sova om nätterna. (Samtidigt skrev Max Brod sin bok Judinnen, innehållande bl.a. en novell om hur en judisk mor söker en lämplig äkta man till sin dotter.). Inte långt efter författandet av Domen, efter en kort depression, kom nästa eruption i berättande: Förvandlingen.

Situationen hemma hos Kafkas fick tjäna som material och modell, som den redan gjord i Betrachtung och i Domen. Efter färdigställandet av Förvandlingen i årsskiftet 1912/13 kom Kafka plötsligt in i en skrivförlamning. Denna skulle nu inte brytas förrän Kafka förlovade sig med Felice över ett år senare. Under denna "latenstid" visste Kafka med sig att han kunde skriva : de två (redan ansedda) mästerverken Domen och Förvandlingen var nu sannerligen utåt och inåt förpliktande. Hur Kafka nu innerst inne resonerade kan vi inte veta, men i breven till Felice kan man följa hans besvikelse över sakernas tillstånd, liksom i breven till Kurt Wolff - på Rowohlts -, där han antyder skrivtorka - men i ytterst formell ton.

Kafka skrev c:a 200 brev till Felice, självupptagna sådana. (En gedigen tystnad, dränkt i ord, alltså.). Han tycks här ha varit i en slags konstant kris och var i breven full av självömkan och självförelser. Breven saknar i grunden väsentliga resonemang. Under det första halvåret av bekantskapen med den ytterst tålmodiga F. utkommer *Betrachtung*, som bok, samtidigt som han skriver sina nya mästerverk. *Betrachtung* uppskattades inte märkbart av Felice. Hur som helst: utan Felice, - ingen *Domen*, ingen *Förvandlingen*. Eller *Amerika*. Eller senare *Processen*. (Vad Felice tyckte spelade för FK ingen roll.)

Att nu dessa båda första behandlar en familjekonflikt är just typiskt för förhållandet med Felice, där FKs far hela tiden finns i bakgrunden, som den som främst kräver ett giftermål, med bibehållande av anställningen som jurist för FKs del. Själv ville Kafka helst bosätta sig någon annan stans än i Prag som fri skriftställare.

Det katastrofala i Kafkas predikament, och i förhållandet till Felice, som själv hade det besvärligt nog i sin egen familj, kan illustreras med återgivandet av utdrag ur ytterligare brev ur korrespondensen. Vad som ibland kallas "hundbrevet"- ett brev till Felice - tillkom i April 1913:

"Min egentliga skräck – det kan väl inte sägas eller höras något värre – är den, att jag aldrig nånsin kommer att kunna äga dig. Att jag i det mest gynnsamma fall skulle vara begränsad till att, som en herrelös trogen hund kyssa din till mig förstrött överräckta hand, vilket inte skulle vara ett tecken på kärlek, utan bara ett tecken på förtvivlan hos det till stumhet och förtvivlan evigt dömda djuret. Att jag skulle sitta bredvid dig och som det redan skett känna din kropps andning och liv vid min sida och i grunden vara mer skild från dig än nu, i mitt rum. Att jag aldrig skulle vara istånd till att locka din blick, och att det för mig verkligen skulle vara förlorat, när du såg ut genom fönstret eller när du lade ditt ansikte i händerna. Att jag skenbart är i förbund med dig, färdandes över hela världen, hand i hand, och att inget av detta är sant. Kort sagt, att jag för alltid förblir utesluten från dig, även om du skulle så mycket undertryckt ge dig hän åt mig, att det skulle bringa dig i fara."

Hundtemat skall han många gånger återkomma till. Kafka faller alltså undan från rollen som kapabel författare till den som misslyckad friare, och till den som främling i tillvaron. Till ett djur i flykt. (Ännu i Slottet åratäl senare finns en passage där lantmätare K. beskrivs så.). Det s.k. "friarbrevet" (kom-

menterat som centralt, och som unikt, av Elías Canetti i dennes stora essä om FK..). FK.:

"Du känner redan till mitt egenartade predikament. Mellan mig och dig står, om man bortser från allt annat, läkaren. Vad denne säger bör ställas ifråga. Vid sådana beslut är inte medicinska diagnoser avgörande. Om det vore så, så skulle jag ju inte tveka att ta dem i anspråk. Jag var – som sagt – egentligen inte sjuk, ... men jag är det ändå. Det är möjligt att andra levnadsomständigheter skulle göra mig frisk, men det är omöjligt att skapa dessa andra levnadsomständigheter. Den medicinska bedömningen (som, som jag redan sagt, inte för mig obetingat är riktig) förblir av karaktären : den främmande läkarens bedömning. Min husläkare , till exempel, skulle i sin stupida oansvarighet inte se det minsta hinder, tvärtom ; en annan , bättre , läkare skulle kanske (/ förtvivlat / KG.) slagit sina händer samman över sitt huvud.

Betänk, Felice: med hänsyn till denna osäkerhet kan svårligen detta nu sägas, och det måtte låta underligt. Det är just nu alltför tidigt att tala om det. Senare skulle det emellertid vara för sent, skulle det inte längre vara tid att tala om sådana saker, just som du säger i ditt brev. Men det är inte längre tid för någon längre tvekan, åtminstone känner jag det så , och jag frågar dig alltså: Vill

du, under den ovan tyvärr inte särskilt djupt skisserade förutsättningen, tänka över, om du vill bli min fru ? Vill du det ?”

(8 och 16 Juni, 1913: Briefe 1913-14, s. 208. – Brevet i sin helhet är flera sidor långt.)

Harry Järv skriver:

”Handlingen i Processen utspelas mellan den 3 juli 1913, Kafkas 30-årsdag, då Felice Bauer i ett telegram accepterar att gifta sig med honom, vilket i romanen Processen innebär att han är häktad och den 2 juli 1914, då han fattar beslutet att bryta förlovningen.”

Förlovningen, den första, mellan Franz Kafka och Felice varade mellan 1/6 1914 -12/7 1914, alltså bara fem veckor. FK tycks ha ångrat sig – och hamnat i svår ångest - med samma förlovningen var ingången. Kafka hade omedelbart efter förlovningen, i ett brev till Felices väninna Grete Bloch (obetänksamt eller omtänksamt ?), avslöjat att han fann hela förlovningen vara ett misstag... :Upplösningen skedde i Berlin på ett hotell, Askanischer Hof , i närvaro av medlemmar från de både berörda familjerna, och upplevdes såsom en rättegång av Kafka. (Dagboken, 23 Juli,1914:” Der Gerichtshof im Hotel.”(/ Inför skranket på hotellet /). Den 29 Juli 1914 bör-

jar Kafka skriva Processen, gissningsvis för att bearbeta denna händelse/händelsekedja. FKs ekonomi var inte stabil nog att bära en familj, ståndsmässigt. Han skulle tvingas avstå från sin viktigaste syssla, att skriva! Bland de delar av FKs liv, som är riktigt sorgliga, måste vi lägga in tiden för förhållandet med Felice. Franz Kafka behövde henne, Felice, men henne enbart på avstånd, för att kunna skriva, det är ju något man tycker sig begripa vid genomläsningen av breven. Franz och Felice träffades IRL enbart ett fåtal tillfällen, och då bara kort, en dag eller ett par.

De båda förlovade sig efter en gemensam resa på nytt i juli 1917, strax före FK katastrofalt insjuknade i tbc.

Tuberculos

En augustinatt 1917 vaknade Kafka av, att han hostat blod.

"Det finns bara en sjukdom, varken mer eller mindre, och denna enda sjukdom jagar läkarvetenskapen blint liksom man jagar ett djur genom ändlösa skogar."

Kafkas tbc skulle, som är vanligt med sjukdomen, i stort sett obehandlad, komma att bölja fram och åter, ibland tvinga honom febrig i säng, ibland nästan helt klinga

av, ibland ge hopp om att försvinna, ibland åter ge förtvivlan vid försämring. I brev till Milena Jesenská - tre år senare - skulle han mer raljant tala om sjukdomen och sjukdomsutbrottet. Han blev, enligt vad han uppger, mest förvånad, och sen glad (!!) - trots blodpölar på golvet - ,eftersom han visste att han åtminstone skulle få sova efter denna blodstörtning. Han gick till arbetet som vanligt morgonen därpå, efter det hans tjeckiska tjänsteflicka, förskräckt vid åsynen av det blodfläckade golvet i lägenheten, utropat: "Stackars Herr Doktor, med er är det snart ute!". Först på eftermiddagen samma dag gick han till sin läkare. Man kan tänka sig svårigheten att, i läget som sedan uppstod, att med en tbc med återkommande skov och med feber ägna sig med hela sin själ åt ett så avancerat författarskap som FKs. Kanske vävde han därför in en del av sitt förhållande till sjukdomen i det skrivna. Man kan likaså spekulera över vad Kafkas tbc direkt hade för inverkan, psykiskt, på Kafka. Dels över chocken att få sjukdomen, han var vid tillfället 34 år gammal, och för denna sjukdom fanns 1917 ingen egentlig bot, dels över de psykiska verkningar, som denna sjukdom ibland konkret kan ha. Tbc var en förhållandevís vanlig i Europa, och en svårbotbar sjukdom under denna tid. Man kunde här och där, i fridfulla miljöer i Alperna, men också i badorter, som i Skälder-

viken i Sverige, stöta på sanatorier, i nästan alla länder. Det var ofta endast frisk luft som ordinerades som bot. ("Luftbad."). Talrika är beskrivningarna av, och bilderna för, och funderingarna över och spekulationerna kring denna sjukdomen i Kafkas brev och anteckningar.

En del av vad vi vet om Kafka vet vi genom hans dagböcker och brev. Kafkas dagbok är en egenartad "bok" med kortfattade notiser, utkast till noveller, m.m., men mest om hans egen dåliga hälsa , som en "sjukjournal" , brukar man säga, och om hur väldigt lite han uträttar som författare. De flesta anteckningarna är liksom dessa: "1. juni. Inget skrivet."; "13.juni. Hela dagen i sängen.", "15.juni. Hela dagen i sängen.", o.s.v Bl.a. om huvudvärken, som enl. T. Ekbom lär ha varit en speciellt plågsam "Hortons huvudvärk" .Kafka led ofta av huvudvärk, samt tillbringade mycket tid av sitt liv, särskilt senare liv - efter lungblödningen, sjukdomsutbrottet - i sängen. Lika ofta - eller oftare - klagar han också över sömnlöshet. Samtidigt tycks sömnlösheten stå i förbindelse med förmågan att skriva. När han sov gott , skrev han helt enkelt inte ! Sömnlösheten - och sömnen - ställer Kafka själv i förhållande till sanning i brevväxlingen med Milena. Sömnen är - så skymtar det fram - ofta något av det

högsta, och halvslummern lika ofta i kontrast något (själv-)bedrägligt (så som i Bürgelepí-soden i Slottet.), något ofta – i verken – markant styrt av det omedvetna.

Det är fullt klart, att han tycks ha ansett, att tbc:ns utbrott hade att göra med den psykiska kamp, som pågick inom honom: Gifva sig ... eller skriva. Han skrev en lång pro et contra-lista i sin dagbok. Han kunde t.o.m. skriva till Felice Bauer att:

"Inom mig har jag alltid haft - och har fortfarande - två själar, som strider med varandra. Den ena är i stort sett som du vill ha honom. (...). Den andre däremot tänker bara på sitt arbete."

Och om tbc:n: "Blodet kommer inte från lungan, utan från ett välriktat hugg, som en av de stridande utdelat." (Brev till FB.). Han skrev också i Dagboken om hur "hjärnan slutit förbund med lungan bakom hans rygg"...

Gerti Wasner

Kafka kände sig inte alls strikt bunden av trohetslöfte till Felice under förlovningstiden,(trol. ett tidsfenomen) men träffade andra kvinnor. Under en resa till

Italien, (Riva), då han kände sig i behov av vila och ombyte, mötte han där en 18-årig Schweizisk icke-judisk flicka, Gerti Wasner, som han omedelbart tyckte om. De hade roligt, ("på kafka-vis" ...d.v.s. "under lek"), och han diktade sagor till henne om kvällarna, som han läste upp för henne vid frukosten. De umgicks bara några dar, men sådana affärer gjorde djupt intryck på Kafka. Som alltid tycks Kafka undvika en "like" i styrka, - han söker sig antingen till unga flickor, eller till mer omhändertagande. I dagboken beskriver han ofta mycket unga flickors - ibland unga pojkers - skönhet. En bok om pedasteri som Brod lånade honom fick honom helt ur sinnesjämvikt. Han jämförde då läsningen av sådan litteratur, något förvånande, - men även upplysande - med läsningen av ... psykoanalytiska skrifter (!), vilka alltså synts ha påverkat honom - i överkänslighet - på ett liknande sätt. FK kan heller inte låta bli att nämna om mötet med schweiziskan i ett brev till Felice. Kanske upplevde FK vissa "höjdpunkter" i tillfälliga ibland helt asexuella (!) närmanden; han var hämmad i sin sexualitet, och fann ibland mer nöje i att ha sina förhållanden i formen lekkamrat-lekkamrat. Och kanske var det så att han fantiserade över sådana förhållanden. FK drogs till många väldigt unga flickor, ofta 17-18-åriga. Han var dessutom den sorts man , som alltifrån unga

år knöt täta vänskapsband med män, band som - ofta - varade livet ut. Han vårdade dessa kontakter ganska väl, samt var förmodligen själv lätt att tycka om. Ofta föll han mitt i sina romanser in i djup melankoli, och ville dö, vilket man kan se som tecken på en livslång depression. Så tycks han också - tro- ligen omedvetet, och kanske av skräck - för- flyttat mycket av den sexuella laddningen någon annanstans. Det är ju allmänt uppfattat så, inte minst efter Freud, hur den sexuella läggning är determinerande för det intellektu- ella livet. Nu har det framlagts en hypotes av S. Friedländer, om att Kafka skulle varit i det närmaste totalt ointresserad av kvinnor, och att Kafka skulle istället haft en dragning till barn, av båda könen. Skulden (!) - det genomgående draget, motivet, i Kafkas dikt- ning och skammen- är härigenom s.a.s. "gi- ven", enligt Friedländer. Detta öppnar för ett, plausibelt, perspektiv av tidigare, för de flesta, oanad tragik kring "fallet Franz Kafka". Det är inte ägnat att upplysa oss om verkens värde eller struktur, men de bidrar till en möjlig förståelse av en förutsättning för dem. Vissa motiv kan härmed upplysas, t.ex. den rika förekomsten av "halvfärdiga" varelser i Kafkas texter, hjälpredor, unga pojkar och bråkiga flickor o.s.v.. Man kan tänka sig, att Kafka hade en förkärlek för det icke-vuxna, det evigt tonåriga, liksom han själv, enligt utom-

stående, t.ex. förläggaren Wolff, påminde om en evig tonåring. Till Kafkas biografi bidrar denna, Friedländers, teori givetvis med åtskilliga tolkningsmöjligheter. Nu har Friedländers bok ännu mest ställts i kontrast till Brods beskrivning av Kafka. Det är troligt att Kafka, oavsett sin innersta sexuella böjelse, i en blandning av pansexualitet och sublimering, närmast ägnade sig åt, vad Flaubert burdust kallade, att "knulla sitt bläckhorn".

Ofta undrade Kafka, liksom Kierkegaard gjorde i sina Papirer, om han alls var människa. Detta kan man ju se som en den yttersta isolering, kanske frukten av en livsdepression, el. dyl.. Att "icke vara en människa", det innebär ju ingen tillhörighet någons överbudtaget.

Förhållandet, den andra förlovningen, med Felice bröts julen 1917 av FK p.g.a. dennes sjukdom. Felice gifte sig 1919 med bankmannen Moritz Marasse, fick barn 1920, medan FK kände sig "friskriven", och senare barnbarn. Felice dog i New York 1960, efter att ha sålt alla brev hon fick från Franz, för att betala sina läkare.

JULIE WOHRYZEK

Julie Wohryzek var judinna, född i Prag 1891 och kom från en köpmansfamilj, - fadern hade en livsmedelsbutik och var Kustos (d.v.s. ordningsman) i synagogan i kvarteret Weinberge, en förort till Prag. Modern var från Ungern. Julie var liksom Felice kontorist. En beskrivning av Julie finns i ett brev till Max Brod, där Kafka beskriver henne som förtjust i vackra kläder och operetter, som obildad och "mer lustig än sorgen". Han understryker att hon "icke är utan skönhet", men skriver också att hon bäst - som typ - kan beskrivas såsom ... servitris . De två hade mötts i Januari 1919 på ett - nästan tomt - pensionat i Zúrau under en av Kafkas första konvalescenser, då han var tämligen dålig, men de båda tycks ha haft god emotionell kontakt, i motsats till vad som tycks ha varit fallet i Fks förhållande Kafka med Felice. Om kärlek talade Kafka aldrig när det gällde sina förhållanden. Och det handlade nog inte om det heller. Han var närmast helt oromantisk. Kanske var detta delvis tids- /mode- /miljö-bundet.

Övriga upplysningar om förhållandet finns i ett brev till Julies syster Käthe, som FK mött i sällskap med Julie i Schelesen. Kafka anförtrodde sig till Käthe på samma sätt som han gjort till Grete Bloch tidigare.

I detta brev förklarar FK hur nära Julie och han själv kommit varann. - Där beskrivs mötet i Schelesen men också om möte i Prag, där de gick tillsammans och badade, och åter talade om giftermål. Här framställs hans önskan, och syn på, giftermålet, på det väsentliga i att ha en familj med barn, men också synen på honom själv som en lungsjuk tjänsteman, vars högsta intresse är... litteratur. Han förklarar omständligt sina val i förhållande till Julie för dennas syster, Käthe, (Kafka tycks , när det gäller avgörande beslut, av någon anledning, alltid vilja ha någon förtrogen som är något lite kontroversiellt lätt inblandad, vid sidan av ...) och förklarar för henne, att det finns två möjligheter för honom själv, dels att han och Julie skiljs, eller att de träffas utan tanke på äktenskap, och att de, i detta senare alternativ, lämnar saken öppen....

Franz Kafka tycks, som nämnt, i enlighet med det traditionellt judiska - och faderns vilja -, inställd på att välja en hustru med judiska rötter. Något annat syns faktiskt inte alls ha funnits i hans (anarkistens) tankevärld här. Julie W. tyckts inte ha framställt några tydliga krav, och inga av hennes åsikter finns redovisade av Kafka själv, eller hänvisade till.

Franz Kafka och Julie förlovade sig ändå. Det till November 1919 planerade

bröllopet motarbetades starkt av F.K.s föräldrar, mest av Herman, kanske p.g.a. rykten om Julies sexuella "frigjordhet". Det tyckts också ha spelat stor roll för Herman Kafka, att Julies far kom från det "lägre" skiktet av judar, och HK förolämpade sin son grovt med ord som att "en flicka behöver bara vifta med blusen", för att sonen skulle falla för henne, och rådde honom ... att gå på bordell istället. Julies far var också han emot förhållandet, och hotade att emigrera. Rieck hävdar, att förhållandet mellan Julie W. och Kafka var präglad av, att Julie var den mest älskande i detta. Själv skrev Kafka till Brod att det var ett normalt "förnuftsäktenskap" han planerade. Liknande beskriver han sina planer i Brevet till fadern. I Juli 1920 upplöste F.K. kyligt förlovningen med (en helt förtvivlad) Julie W. i samband med hans allt närmare bekantskap med den, i jämförelse med J.W. närmast vulkaniska, studentkan Milena Jesenská. 1921 gifte Julie W. sig med bankmannen Josef Werner, som hon levde med i Bukarest och Prag. Hon blev deporterad till Auschwitz och dog där förmodligen i Augusti 1944.

Kafka uppmuntrades ständigt genom alla dessa år i sina litterära ambitioner

av vännen Max Brod, som redan var en ganska (er-)känd författare genom bl.a. boken, Tot des Toten och novellen Ein Dienstmädchen, och hade kontakter inom tidnings- och förlagsvärlden, bl.a. med Rowohlts förlag i Leipzig, som senare blev Kafkas främsta port mot offentligheten. (Vi återkommer till Brod.) . Kafka skrev då och då – mest efter 1917 – anteckningar som var av icke-fiktionskaraktär, och det syns som om han planerade en samling aforismer. Han nådde en viss framgång med sina noveller och skaffade sig inom en viss krets i Mellanuropa ett mindre rykte om sig som fin stilist. Kafka blev recenserad i Tjeckisk och tysk press av ansedda kritiker, och Kurt Wolff på Rowohlts förlag var stolta över att ha hans verk att publicera. Det är omvittnat hur starkt intryck t.ex. Förvandlingen gjorde på flera – senare välkända – författare redan under 10- och tidigt 20-tal, t.ex. på J.L. Borges.

MILENA JESENSKÁ.

"Visserligen

ligger saken så till, att vi alla ögonskenligen
har

förmågan att leva, för att vi någon gång har flytt in i lögn, i blindhet, i entusiasm, i optimism, i en övertygelse i pessimism eller något annat. Men han / Franz / har aldrig flytt in i någon skyddande fristad, inte i någon. Han är helt ur stånd att ljuga, liksom han är ur stånd att dricka sig berusad. Han är utan varje tillflykt, utan hem. Därigenom är utsatt för allt, som vi andra är skyddade emot. Han är som en naken bland påklädda. Det är inte ens sanning, det som han säger, det som han är och lever. Han är ett så determinerat vara alldeles för sig, utan alla tillbehör som skulle kunna hjälpa honom att rusta in livet – i skönhet eller elände, vilket som. Och hans askes är alltigenom oheroisk – och just därigenom så mycket större och högre. All 'heroism' är lögn och feghet.

Han är inte en människa, som konstruerar en askes som medel att nå ett visst mål, han är en människa som genom sin fruktansvärda klarsyn, sin renhet och oförmåga till kompromisser, är tvingad till askes."

(ur brev från

Milena Jesenská till M. Brod,

i: Brod, 1969, s.225.,

Brevet skrivet omkr. 1920.).

Harry Järv har redogjort för en av denne förmodad koppling mellan romanen Slottet och förälskelsen i Milena Jesenská. Jag citerar Harry Järv :

"Slottet skrevs åren 1921-22 och är en analys i konstnärlig form av Kafkas och Milenas omöjliga kärlek : manuskriptet fanns hos henne när Kafka dog. Romanens Frieda ger en förvanskad bild av Milena, Klamm är hennes man Ernst Pollak, Olga är Kafkas dåvarande fästmö Julie Wohryzek, de två medhjälparna är personifierationer av sexualiteten, K:s testiklar; att K. har användning för dem om dagen, inte om natten, innebär att han vill sublimeras sin sexualdrift enligt de mönster som psykoanalytikerna på den tiden ofta talade om. K., Kafka själv i denna konstellation, når aldrig fram till slottet, han får aldrig tillträda befattningen som lantmätare, dvs han når aldrig fram till en normal tillvaro, ett normalt sexualliv, lika lite som Josef K. i Processen lyckas bli frikänd från det han anklagas för eller mannen från landet vågar sig in genom den öppna dörren som leder till lagen.

Kafkas brev till Milena kan läsas som en kommentar till Slottet. /..../"

Tjeckiskan Milena Jesenská föddes 1896 som dotter till en berömd läkare i Wien. Hon var mångsidigt begåvad och hade släktingar, som bl.a. var läkare och författare. Hennes far, Jan Jesenský, var läkare, specialist på käkrekonstruktioner. Enligt Pawel i dennes biografi över FK. var fadern radikalnationalist och antisemit. Hon engagerade sig som ung i radikala vänsterkretsar och blev politiskt komprometterad. Milena kom in i avantgardecirklar, som experimenterade med droger och excellerade med nya chockerande moden, - började studera medicin, - något fadern hade tagit för givet, då hon redan tidigt hade fått assistera honom vid operationer o dyl.. Hon gifte sig med en jet-set litteratör, amatörfilosof, förförare och bankman, Ernst Pollak, vän till Franz Werfel och "lebemannen" Max Brod. Pollak ansågs vara något av en "sexuell atlet" . Han var av judisk härkomst, Milena var icke-judinna, ung och rebellisk, och allt sammantaget i Milenas göranden (så tycks det) föranledde fadern, Jan Jesenský, att helt kallt låta spärra in dottern (modern hade dessförinnan dött) på Velešlavs mentalsjukhus i nio månader i Juni 1917. Hon lyckades slippa ut - varpå fadern bröt all kontakt och strök henne ur testamentet. Hon följde E. Pollak, med vilken hon gift sig 1918, till Wien, där denne välklädde man - kallad "Der Kenner"- sökte medlemskap i den

berömda filosofihistoriska "Wien-cirkeln", under ledning av de numera klassiska positivistiskt inriktade professorerna Moritz Schlick och Rudolph Carnap .Ernst Pollak – maken – vägrade kategoriskt att ge Milena Polaková några pengar. Just efter kriget var det kaos i Wien, och det var särskilt svårt för en tjeckiska som Milena att få arbete där. Milena övervägde rent av ett slag att prostituera sig. Hon led av undernäring och sökte febrilt efter arbete. Hon hade börjat hosta blod, och sökte nu översättningsarbeten, främst översättningar från Tyska till Tjeckiska. På grund av detta, och genom en slump på ett kafé i Prag, träffade hon Franz Kafka. Dennes Tjeckiska var – som nämnts – inte nog bra för att han själv, med stilistisk säkerhet, skulle vilja översätta sina alster till det böhmiska majoritetsspråket.

Milena skrev – 23 år gammal – ett brev till FK. i oktober 1919 från Wien och uttryckte sin stora beundran för hans noveller. Hon bad att få översätta några till tjeckiska (bl.a. I straffkolonin.). Kafka visade – stolt – brevet för sin dåvarande fästmö, Julie W, och bad ("sin") förläggare Kurt Wolff, att sända till Fru Polaková exemplar av alla sina böcker. Hon skulle bl.a. komma att översätta Domen – Kafkas egen favoritnovell – liksom Eldaren till Tjeckiska. Förhållandet med den kraftfulla Milena blev det allra

stormigaste av alla Kafkas förhållanden. Han skulle, i relationen till henne, förstärkas i sin natur (och i sin självbild) av "quasimodo". De träffades enbart ett par gånger. Kafka bad Milena flytta till Prag. Milena ville att Kafka skulle komma till Wien. Till slut blev förhållandet fullt av slitningar, och så vägrade Kafka, nu full av ångest, och sexuellt hämmad som han var, att träffa Milena, och den fortsatta brevväxlingen emellan dem blev ... en bisarr kamp. Det var nu inte längre en daglig "envägsterror" som det i grunden var i förhållandet till Felice. Kafka stod inte ut. .
FK till Milena:

"/.../ Men det är dock inte höjdpunkten i det förvånande. Denna består i att du, när du ville komma till mig, när du, musikaliskt sett – ville uppge hela världen, för att komma ner till mig, så djupt, att man från din sida sett inte bara skulle se litet, men överhuvudtaget ingenting längre. Du, skulle i denna avsikt – märkligt, märkligt nog ! – inte bara nedstiga, men också på ett övermänskligt sätt måste gripa högt över dig, så mycket, att du kanske därvid måste slitas sönder, störta, försvinna (och också jag med dig), och detta, för att komma till en ort till vilken inget lockar, där jag sitter utan lycka eller olycka, utan förtjänst eller skuld, sitter där bara för att man satt mig där."

Både FK och Milena var då sjuka. Kafka hade försämrats i sin tbc, - något han dock inte ville inse, men tvangs att inse, bl.a. av systemen Ottla. Milena hade tydligen också fått en släng av tbc, - hennes far lät henne ett slag till och med komma under vård på ett vanligt sjukhus ett slag för detta ... - och hennes man, hade också blivit sjuk, och hon menade i breven till Kafka, att hon var tvungen, också ville, ta hand om sin man. (Milena var dock också periodvis morfinist och kokainist.). Under tiden gifte sig Kafkas syster Valli, vilket närmast chockade Kafka, som alltid var extremt känslig för förändringar. Milena ville inte lämna sin sjuke man och deras brevförhållande tog slut i November 1920. Från dec.1920 till aug. 1921 vistades Kafka i Tatrabergen på sanatoriet Matliary. I April -Maj 1922 besökte Milena Kafka i Prag ett par gånger.

I Milena ser FK den, som är starkare och mer insiktsfull än han själv, en kvinna som kan leva (!) , och vars omdöme han sätter så stor tilltro till, att han i nästan varje brev påpekar, att hon ... har "missförstått honom". (Det skriver han aldrig till Felice. Tvärtom.). Milena och han har ju också litteraturen gemensam: dels är hon hans översättare till Tjeckiska , dels är hon rikligt beläst, skriver själv bra (ibland under pseudonym, t.ex. "A.X. Nessey" i pragtidningen

Tribuna.), rör sig i intellektuella kretsar, (Felice B. var visserligen beläst, ambitiös och klok, men ingalunda en person som rörde sig i en intellektuell miljö ...) har moderna värderingar och en kraftfull, oblygt visad och frigjort använd begåvning.

Somliga menar att Slottet, FKs roman, hade med Milena att göra. Kafka började skriva på romanen Slottet ganska sent i sitt liv, 1922 . Att denna roman är oavslutad kan alltså möjligen - "teoretiskt sett" - bero på brist på tid. Att de övriga är oavslutade kan bero på, - vilket vi återkommer till - att Kafka stod i konflikt med dessa verk, som verk, eller att de - närmare bestämt - givet sin struktur, var omöjliga att färdigställa: och han tyckte vad vi kan utläsa inte särskilt om dem! De var inte värda att bevara. Att Slottet bitvis inte riktigt liknar Processen och Amerika, - om det nu är så i väsentligt avseende -, har det med Milena att göra ? Byter Kafka verkligen fokus ? Blanchot ifrågasätter - med fog tycker jag - de mångas antagande, att det skulle finnas något "Milena-porträtt" i Slottet. Fastmer finns där naturligtvis ett gigantiskt självporträtt, som Kafka nu utmejslar på ett aldrig förut så tydligt sätt i bilden av den irrande lantmätare K.. Under tiden med Milena tycktes Kafka lida mycket av depressioner och huvudvärk, och hans allmäntillstånd försämrades. Ofta var han nu, den sjuke ve-

getarianen, oerhört mager. Han skriver i dagboken en del om en av de "huvuddygder" som han uppställt: tålmod. Till stor del tycks han övertygad om att tålmodet är allt som behövs, för att det för honom skall lyckas att skriva: sant. Kafka drog sig ifrån Milena i ett undandragandeförlopp man delvis kan följa i breven. Milena skilde sig först 1925 från Pollak. Hon blev 1939 motståndskämpe mot nazisterna och mördades av dem i koncentrationslägret Ravensbrück 17 Maj 1944. Hennes liv är ingående beskrivet i en bok av Margarete Buber-Neuman . Breven från Kafka till Milena finns alla bevarade och utgivna, även på svenska.

DORA DYMANT.

Kafka träffade i Juli 1923 Dora Dymant, närapå bara en flicka i förhållande till den då 40-årige Kafka, på en resa med Valli (som då fått två barn), vid Östersjön (i Baltikum). Dora låtsades vid första kontakten vara 17, men var dock 25 år. Dora Diamant, föddes 1898 och levde till 1952. Hon kom från Pabiance i Polen, och var dotter till en affärsman och judisk-ortodox chassidist. Modern dog 1912. Dora sändes till Krakow för småskolläraryrinnestudier, (hon hade själv 10

syskon ...), men gav sig snart av till Berlin, där hon arbetade i den judiska församlingen som lärare och sömmerska på ett barnhem. Där ändrade hon sitt efternamn till Diamant. Hon tycks i själva verket ha rymt (!) från en av henne starkt fruktad tillvaro inom den ortodoxa judendomen samt från en med denna förknippad (begränsad) tillvaro som moder, hustru och "husfru". I juli 1923, när hon arbetade som volontär , och bl.a. arbetade i köket i en semesterby i Müritz vid Östersjön mötte hon alltså den vackre Franz, en man med kvinnotycke. De blev med det samma mycket förälskade, tillbringade tre veckor tillsammans, och planerade att sedan leva tillsammans i Berlin, vilket en kort tid sedan verkligen blev av. Dora stannade hos honom, där de bodde, ganska enkelt, rentav fattigt, - Kafka hade ju tagit avsked som jurist, och uppbar alltså ingen lön längre. Dora berättade senare, att hon under vintern 1923-24 under en kväll "hjälpte" Kafka att bränna massor av manus, (en ofta återkommande mening i Kafkas dagböcker är denna : "Har idag bränt en mängd avskryvårda sidor.") och FK ville lägga det gamla bakom sig. Hon var också lärare åt Kafka i Hebreiska, ett språk han länge ägnat mycket tid åt att lära sig. Dora "avlöste" här i själva verket en annan ung flicka, den 19-åriga Puah Ben-Tovim, en i Prag matematikstuderande judisk flicka, som

försvann från honom 1923, och glömde bort honom Tidvis funderade FK, med viss entusiasm, på att lämna Europa för Palestina.

När Kafka träffade Dora höll hon ofta fredagspredikan vid barnhemmet där hon arbetade, och vid ett av deras första möten läste hon hela GTs Jesaja på Hebreiska högt (!) för Kafka, som vid detta tillfälle påstod, att hon besatt en stor skådespelartalang som han ansåg att hon borde utveckla. Senare, från ett sjukhus i Wien, skrev Kafka till Doras far, och bad om Doras hand. Fadern gick då till närmaste rabbin med Kafkas brev och rådfrågade devot denne. Kruxet här var ju, att Kafka inte alls var någon ortodox troende jude, vilket han också meddelade i brevet. Rabbinsens svar blev ett enstavigt "Nej". Doras far skrev och meddelade detta.

Med boendet i denna lägenhet i Berlin var det praktiskt taget enda gången, som Kafka hade en egen lägenhet - sedan den i Prag han hade vid sjukdomsutbrottet, även den , vintertid, iskall. Nu var det första gången, som han kände sig som om han hade en liten familj . Han och Dora lekte ofta lekar, skuggspel på väggen och annat. Det var en stor skillnad på deras (ut-)bildning och allmänbildning. Medan Dora var något insatt i judisk bildning och tradition (t.ex. vissa kunskaper i Kabbalah), var hon å andra sidan inte alls boklärd vad gällde den västeurope-

iska världsliga kulturen. Tvärtom var det ju med Kafka, vars insikter i religionen var små, men intresset för det gamla judiska språket hade ju med åren dock vaknat. Dora tycks ha varit en klartänkt, empatisk och viljestark ung kvinna, och hon tycks också medvetet dels ha understött – och beundrat – det "friska", och inte minst det manliga, hos Kafka, samt uppmuntrat till en förändring till en mer naturlig inställning till livet hos honom.

Småningom tvingade Kafkas tbc honom iväg under våren 1924 till ett sanatorium utanför Wien. Sanatoriet Kierling, i utkanten av Wien, var litet och lugnt, i motsats till det sjukhus, där han legat på allmän sal, bland döende. Till Kierling följde Dora med och stannade med honom. Tillsammans med Kafkas uppskattade läkare och vän Robert Klopstock, var hon med honom hela den sista tiden och till sist även när han stum, eftersom tbc:n angripit struphuvudet, dog. Dora har gett denna ytterligt fint utmejslade, varma beskrivning av Franz Kafka:

"Han var lång och smärt med mjuk, elastisk gång, vilket först kom mig att tro att han var ett halvblod, och inte europé. Jag fäste mig vid att han höll huvudet litet på sned. Detta var ett mycket karaktäristiskt drag hos honom. Han förde sig som en en-

sam man, som alltid står i kontakt med någonting utom sig själv. I hans hållning låg det något lyssnande, men med en tillsats av älskvärdhet och godhet. Jag skulle vilja definiera det som ett behov av gemenskap med omvärlden, eller annorlunda uttryckt ungefär detta: Ensam betyder jag ingenting. Bara när jag når förbindelse med ett som är omkring mig, kan jag utträta något. /.../. Det mest framträdande i hans utseende, både när han talade och när han lyssnade, var hans stora, ofta uppspärrade ögon. Inte så att de skulle ha vidgats av skräck (som det har sagts om honom), snarare då av förvåning. De var bruna – och skygga. När han talade lyste de upp. Det låg humor i dem, inte så mycket ironi, utan snarare en viss illmarighet – som om han visste något som ingen annan kände till. Posör var han minst av allt. Han talade livligt och gärna. Han utvecklade då samma rikedom på bilder som då han skrev. Man fick ofta ett intryck av , att han kände en nästan hantverksmässig tillfredsställelse, när han lyckats uttrycka sig väl.”

Dora studerade sedan under det sena 20-talet – efter Kafkas död – teater – just som FK uppmuntrat henne till – och arbetade ett slag som skådespelerska. Hon gifte sig med L. Łask, redaktör för en vänstertidning, och fick 1934 med denne en dotter,

Franziska Marianne Łask. De flyttade till Sovjet, men mannen arresterades där och Dora flydde med dottern till England, där hon blev internerad - såsom varande säkerhetsrisk - 1940. Hon besökte Israel 1950 och dog i London 1952. Dora Dymant behöll och förvarade vissa delar av Kafkas manus, - vad jag förstått emot hans vilja - , tills de konfiskerades och förstördes av Gestapo 1933. Nyligen kom det ut en roman om förhållandet mellan D. och FK..

Kafka läste alltid mycket. Ännu sent i livet, nu i December 1923 i Berlin, beställde den läshungrige Kafka böcker från Rowohlt- hans eget förlags - sortiment. Listan förtjänar att återges: Hölderlin, Gedichte; Hölty, Gedichte; Eichendorff, Gedichte; Bachhofen, Japanischer Holzschnitt; Fischer, Chinesischer Landschaft; Simmel, Rembrandt; Gauguin, Vorher und Nachher; Chamisso, Schlemiehl; Bürger, Münchhausen; Ein Brief von Hamsun.

Kafka hade vid ett par tillfällen till M. Brod yttrat sig om, vad som skulle göras med hans ännu bevarade papper, litterära utkast, dagböcker, o.s.v.. Detta är - givetvis - ingen oviktig fråga, om man sysslar med Kafkas liv och verk och deras mening.

Det här problemet knyter bl.a. an till flera moraliska frågeställningar. Frågeställningarna om de ofärdiga, men ändå publicerade manusen har också bäring på tolkningen av dem. Hur skall man se på dessa fragment, som i stor utsträckning publicerats som om de vore färdiga alster. Och mot författarens vilja? Inte många författare har blivit till den grad publicerade postumt i fragmentets form som Kafka.

MAX BROD.

”En hel radda av tolkare
tycks i sina huvuden ha
föresatt sig att feltolka
honom.”

(M. Brod)

Max Brod (1884-1968) var född i Prag i en högborgerlig judisk familj. Fadern var bankman. Brod studerade juridik och tog sin examen 1907. På universitetet träffade han FK. Han gifte sig 1913 och arbetade på postverket till 1924, FKs dödsår. 1910 blev Brod aktiv i den sionistiska rörelsen och grundade Judiska Nationella Rådet i Tjeckoslovakien in 1918. Mellan 1918 och 1929 arbe-

tade han som statlig press- och informations-tjänsteman. Den receptive och energiske Brod blev senare litteraturkritiker vid Prager Tageblatt. Han var också länge musikkritiker. 1939 emigrerade Brod med sin fru till Palestina. Brod återvände inte till Prag förrän 1964. Han dog i Tel Aviv 1968.

I sina böcker var han starkt influerad av en slags dekadens på modet, den s.k. "indifferentismen", i t.ex. *Tod den Toten!* (1906) och *Schloss Nornepygge* (1919). Brods tidiga verk handlar ofta om kulturkrockar mellan judar och kristna i tidigt 1900-tal, som *Jüdin* (1911) and *Arnold Beer: Das Schicksal eines Juden* (1912). Senare återspeglas Brods intresse för sionismen bland annat i romanerna *Das grosse Wagnis* (1919), *Zauberreich der Liebe* (1928), *Die Frau, die nicht enttäuscht* (1933). Brod skrev tidigt historiska romaner, - redan under Kafkas tidiga år och sedan framöver - *Tycho Brahes Weg zu Gott* (1916), *Rëubení, Fürst der Juden* (1925), and *Galileí in Gefangenschaft* (1948). Bland B.s mer populära verk, som nådde en relativt stor upplaga, är den erotiskt laddade *Die Frau, nach der man sich sehnt* (1927). Brod hade också publicerat sig, bl.a. i den erotiska tidskriften *Ämethyst*, utgiven av jugendlitteratören Franz Blei, en tidskrift som Kafka också prenumererade på, med den tidstroga berättelsen *Das tschechische Dienstmädchen* Jfr.

O. Mirbeaus populära En kammarjungfrus upplevelser, från år 1900. Bland hans mest kända böcker finns också Heidentum, Christentum, Judentum (1921). Kafka var kritiskt inställd till inte bara Arnold Beer. Men vänner förblev de två dock alltid. Utan tvekan ville (önskade) Brod vara en slags Louis Bouilhet för Kafka.

I sin biografi om FK lägger Brod tonvikten på Kafka som en person med en särpräglad begåvning, stor skygghet och gåtfullhet, men också som en djärv och fysiskt dristig person. I sin analys av Kafkas verk (i den långt senare skrivna Franz Kafkas Glauben und Lehre) står en religiös aspekt i centrum, som man med tiden allmänt kommit att stå allt mer främmande för. I denna Brods bok framhålls dock också t.ex. Flauberts inflytande, men inriktar sig mest på att ur FKs aforismer utkristallisera en lära om människolivets "oförstör-barhet", och om hur det endast givets ett andligt liv. Kafka visade inte något som helst intresse för traditionell religion Så kan man beträffande ämnet religion också se Walter Ongs teistiska läsning "Kafkas Castle in the West", i den ansedda analytisk-filosofiska tidskriften Thought, såsom tjugo sidor genuint fri spekulatión.

Brod bearbetade även Kafkas Slottet för teater, och pjäsen uruppfördes

1953 på Berliner Schlossparktheater, och den gavs sedan ut av Fischer Verlag. (Pjäsen är egenartad, då Brod bl.a. här även här högst "fritt" inkorporerat berättelsen Inför lagen. Väktaren spelas här i en tablå av en svartklädd Barnabas. K. dör på slutet, och har fått "uppehållstillstånd i graven" enligt Ka's - K. kallas så i denna pjäs - väninna Amalia.)

Det sätt, på vilket Brod handskats med Kafkas kvarlåtenskap, har i mycket varit inriktat på att skydda den bild av Kafka som Brod själv velat framställa alltifrån tiden för Kafkas bortgång. Att i sin ägo kvarhålla och inom sin närmaste krets testamentera som han - Brod - själv fann för gott, har ställt till det för alla dem, som velat tolka Kafkas verk under årens lopp, efter 1924. Man har endast haft tillgång till en fragmentarisk bild, och - som många framhållit - just en "brodsk" bild av Kafka. Detta är eklatant ett klandervärt beteende av Brod. Något färre hade kunnat s.a.s. "föresätta sig att feltolka Kafka" om alla papper kommit "på bordet" tidigt. Kafkas "testamente" som denne lämnat bland sina papper till Brod, löd:

"Käraste Max,

kanske kommer jag denna gång inte på benen igen, /.../

I detta fall, alltså, min sista vilja gällande allt vad jag har skrivit :

Av allt som jag har skrivit gäller enbart böckerna: Domen, Eldaren, Förvandlingen, I straffkolonin, En läkare på landet och berättelsen En svältkonstnär. (De få exemplar av "Betraktelse" kan få finnas kvar...) När jag säger att dessa fem böcker och denna berättelse gäller, så menar jag med det inte, att jag har den önskan att de skall nytryckas och föras vidare till kommande tider, tvärtom, om de helt skulle gå förlorade, så skulle det motsvara min egentliga önskan. Nu hindrar jag ingen, när de nu en gång finns, att behålla dem, om de har lust med det.

Däremot skall allting som annars finns av min hand (i tryckt i tidskrifter, i manuskript och i brev) undantagslöst, helst oläst (dock protesterar jag icke mot att du ser igenom dem, men helst att du inte gjorde det, i alla fall inte låter någon annan se dem) allt detta undantagslöst brännas, och det så snart som möjligt, det ber dig

Franz."

Någon avundsjuka från Max Brods sida gentemot Kafka och dennes, av Brod väl insedda, genialitet kan man inte se, vare sig i böcker eller korrespondens.

Man skulle otvivelaktigt kunna se det som befogat att än mer gå in på Max

Brods person och dennes författarskap, för att närmare förstå mot vilken bakgrund denne redigerade och sorterade Franz Kafkas efterlämnade papper. Brod har via sina redigeringar, främst av de tre romanerna, 1925-27, lämnat ett bestående avtryck i litteraturhistorien. Många människor världen över har läst Processen, Amerika och Slottet just i det skick som Max Brod de facto "överlämnade dem till världen"... - Man kan ju i dessa editioner se spår av, om inte en dold agenda, så dock starka preferenser och tendenser, som var just Brods egna. Dessa underströks dessutom av den kafkasyn/kafkabild, som han framställer i sina ovan nämnda böcker om Kafka. Därför talar man i kafka-sammanhang ofta om "den brodske Kafka". Det är om denne - i realiteten en imaginär människa alltså - som det skrivits, och än idag till viss del skrivs mängder om. Det är denne imaginäre Kafka som stort sett - och för lång tid framåt, tror vi - blivit ... Kafka. Att skriva om en helt textkritiskt sann - en slags verklig - Kafka är omöjligt, p.g.a. manuskriptens skick. Filologen Fr. Beissner har slagkraftigt sammanfattat den negativa kritiken mot Brod:" Max Brod habt aus dem Werk Franz Kafkas Programm-Musik gemacht ."

Copyright © Kaj Bernh. Genell 2021